

TOMASZ BALBUS

Oddziałowe Archiwum IPN we Wrocławiu

Uniwersytet Dolnośląski

ORCID: 0000-0002-6170-7179

SERGIUSZ PIASECKI (1899–1964). SZKIC DO BIOGRAFII

*Od razu było widać, że to inna klasa.
Skromny, jakby nawykły do opanowywania nerwów,
w jego spojrzeniu dziwnie kojarzyła się
ponurość z łagodnością.*

Józef Mackiewicz, *Wielkie tabu i drobne fałszerstwa*,
Londyn 2015, s. 168–169

„CZŁOWIEK STERANY PRZEŻYCIAMI”

Miał w swoim życiu wiele twarzy, zawodów, tożsamości, dokumentów, miejsc zamieszkania¹. Był żołnierzem, policjantem, wywiadowcą, przemytnikiem, kokainistą, fałszerzem, złodziejem, więźniem, pisarzem, modelem, egzekutorem, oficerem, ojcem, emigrantem, robotnikiem. Kiedy w listopadzie 2023 r. pojechałem na Wybrzeże spotkać się z jego synem, emerytowanym profesorem Politechniki Gdańskiej Władysławem Tomaszewiczem, miałem wrażenie, że drzwi w bloku na gdańskim Wrzeszczu otworzył mi krewki Sergiusz. Podobieństwo syna do ojca z końcowego okresu emigracji było uderzające. Ponad te wszystkie role, które chciał lub był zmuszony odgrywać, pisarz

¹ R. Demel, *Sergiusz Piasecki 1901–1964. Życie i twórczość. Wojna 1939. Okupacja i akcja w podziemiu w Okręgu Wileńskim*, „Pamiętnik Okręgu Wileńskiego AK” 2000, nr 12, s. 4–6.

bardzo cenił – jak sądzę – swoje przywiązanie do wolności duchowej i osobistej, rozległych przestrzeni i podróży, ludzi z Kresów Wschodnich, krajobrazów ziemi mińskiej i wileńskiej. Klimat tej ostatniej, z końca lat trzydziestych XX w., znakomicie oddał w romansie wileńsko-trockim *Adam i Ewa*². Charakterystyczna cecha jego osobowości – przywiązanie do wolności w różnych formach i wolna wola do czynienia tego, co uważał za ważne i chciał robić – musiała się narodzić oraz ugruntować jeszcze przed uwięzieniem, w czasie długich wypraw wywiadowczo-przemysłowych po sowieckiej Białorusi. Za kratami więzień II Rzeczypospolitej tylko się wzmocniła i potem okazywała się jednym z najważniejszych wektorów w jego życiu. Miał też, od lat młodych, umiejętność pozytywnego kreowania wizerunku własnej osoby i podkreślania swoich – nie zawsze przecież wybitnych – osiągnięć. Był też uparty, a to typowa cecha ludzi Kresów Wschodnich.

Pochodził z ziemi, na której mieszkali niegdyś Polacy, Białorusini, Żydzi, Rosjanie i „tutejsi” bez świadomości narodowej³. Żył i działał w czasach burzliwych – dwóch wojen światowych i konfliktu zimnowojennego. O jego dzieciństwie i młodości nie ma zbyt wielu pewnych informacji. Posiłkować się możemy źródłami przechowywanymi obecnie głównie w Polsce, na Litwie oraz w Wielkiej Brytanii, a także przekazami spisany już na emigracji. Te ostatnie trzeba traktować z dużą dozą ostrożności, gdyż mistyfikować swój życiorys zaczął już jako dwudziestodwulatek. Weryfikacja niektórych informacji, zawartych w jego ankietach, obecnie nie jest możliwa, gdyż dokumenty źródłowe znajdują się w archiwach rosyjskich i białoruskich, w tym zasobach służb specjalnych Federacji Rosyjskiej. Poza tym sama natura Sergiusza Piaseckiego, uczestnika różnych konspiracji i kręgów podziemnych, który często, już od lat młodych, starał się zacierać za sobą ślady swojej działalności, kontaktów, miejsc pobytu i zamieszkania, nie ułatwia obecnie pracy nad rekonstrukcją jego zagmatwanego życiorysu. Dzisiaj wiemy, że przekazywał on w różny sposób – także kręgowi znajomych, dowódców, zwierzchników i czytelników – nieprawdziwe informacje o swoim życiu. Konspiratorem pozostał aż do śmierci. Dziennik z pobytu na emigracji, w którym zapisywał ważniejsze wydarzenia, spotkania i refleksje, zniszczył pół roku przed śmiercią, 17 lutego 1964 r., kiedy już wiedział, że niedługo odejdzie z tego świata⁴. Było to zatarcie za sobą części istotnych śladów z ostatnich ról – pisarza i emigranta.

Od swojego imienia nazywany był od dzieciństwa „Sieriożką”. W wileńskiej Armii Krajowej ten przydomek nadał mu również jego bezpośredni dowódca, szef okręgowego Kedywu, cichociemny por. Adam Boryczka („Brona”, „Tońko”). W różnych okresach swojego burzliwego życia posługiwał się nazwiskami Sergiusz Kukałowicz (po matce), Kazimierz

² S. Piasecki, *Adam i Ewa*, Łomianki 2009. Odnośnie do regionu zob. także: K. Krajewski, *Nowogródzyczna naszych ojców. Województwo nowogródzkie II RP*, Warszawa 2018; M.K. Pawlikowski, *Dzieciństwo i młodość Tadeusza Irteńskiego*, Wilno 2011; *idem*, *Wojna i sezon*, Wilno 2008; *idem*, *Brudne niebo*, Wilno 2010.

³ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW WBH), I/303/4/7044, Protokół przesłuchania Sergiusza Piaseckiego przez referenta Biura Informacyjnego „L2” w Baranowiczach Ekspozytury nr VI, 1922 r.

⁴ Biblioteka Polska w Londynie (dalej: BPL), 422, S. Piasecki, Dziennik (22 stycznia 1963 r., wtorek).

Wojciechowski⁵, Aleksander Kisielewski⁶, Władysław Bieliński, Józef Makarewicz, Józef Kowalski oraz Jan Tomaszewicz⁷. W okupowanym przez Niemców Wilnie, używając pseudonimów „Konrad”, „Suez” i „Kira”, stał się szybko cenionym przez dowódców fachowcem od akcji specjalnych⁸. Za takiego on – człowiek przechadzający się po ulicach w wytartym kurzu⁹, z czapką zsuniętą na oczy – uchodził także w kręgach komendy okręgowej AK¹⁰. Był wtedy nie tylko doświadczonym specjalistą w sztuce prowadzenia wojny podjazdowej, działalności wywiadowczej i konspiracyjnej profesji, lecz także uznanym pisarzem, poetą, malarzem, utalentowanym samoukiem, za którym ciągnęła się legenda służby w „dwójce”, wymieszana z kryminalną przeszłością¹¹. „Pamiętam go – pisał oficer wileńskiej AK i jego następca na stanowisku dowódcy egzekutorów, por. Jerzy Urbankiewicz („Jurek”) – jako człowieka steranego przeżyciami”¹². Nie mógł być inny po ciężkich doświadczeniach służby na terenie Bolszewii i 14 latach spędzonych w więzieniach. Po wojnie stał się na emigracji jednym z najbardziej znanych polskich literatów antykomunistów. Jego książki zostały przełożone na kilkanaście języków, jednak nie mógł czerpać z ich sprzedaży właściwych dochodów. W PRL znajdował się na czarnej liście twórców zakazanych ze względu na ukazywanie w swoich powieściach faktycznego oblicza bolszewizmu¹³. „Wielu szcze-

⁵ Nazwisko używane przez Sergiusza Piaseckiego w początkowym okresie służby w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, BPL, 1283, z. 2, Legitymacja Kazimierza Wojciechowskiego z 20 V 1946 r.

⁶ Nazwisko używane przez Piaseckiego także jesienią 1946 r. Dokument został wystawiony przez Polski Komitet w Ratybonie na podstawie litewskiego paszportu, sporządzonego przez komórkę „legalizacyjną” Armii Krajowej w Wilnie.

⁷ Pod tym nazwiskiem Piasecki ewakuował się wiosną 1945 r. z Wilna, BPL, 1283, z. 2, Karta ewakuacyjna Jana Tomaszewicza, Władysława Tomaszewicza, Jadwigi Tomaszewicz z 27 II 1945 r.; *ibidem*, 422, *Pasas* Jana Tomaszewicza z 1941 r.

⁸ Pięciu ostatnich nazwisk Piasecki używał w okresie działalności konspiracyjnej w Wilnie. Stosowne dokumenty zostały sporządzone przez komórkę legalizacyjną komendy okręgu AK. Zob. np. *Personal ausweis W. Bielińskiego* [w:] E. Tomaszewicz, *Gwiazdy Wielkiej Niedźwiedzicy. Kobiety w życiu i twórczości Sergiusza Piaseckiego*, Warszawa 2003 (fotografia dokumentu uchodźcy, rzekomo urodzonego w Warszawie w 1892 r.); BPL, 1283, z. 2, Dokumenty i materiały Sergiusza Piaseckiego z lat 1939–1945 (tamże *Pasas* J. Tomaszewicza i *Personalausweis* W. Bielińskiego); BPL, 422, Dokumenty oryginalne S. Piaseckiego; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu (dalej: AIPN Wr), 221/167, List Stanisława Ochockiego do Romana Korab-Żebryka, 31 VIII 1975 r.; S. Kiałka, *Zestawienie wydanych dokumentów* [w:] Stanisław Kiałka, *Legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*, red. J. Malinowski, Bydgoszcz 2000, s. 467; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, red. H. Dubowik, t. 2: *Literatura Ziemi Wileńskiej od XVI w. do 1945 r.*, Bydgoszcz 2004, s. 190–191; *ibidem*, t. 8: *Wojsko i żołnierze na Ziemi Wileńskiej od XV w. do 1945 r.*, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2010, s. 187, 303–305 (tamże błędna informacja o używaniu przez Piaseckiego pseudonimu „Kondor”); K. Krajewski, *Na straconych posterunkach. Armia Krajowa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, Kraków 2015, s. 377 (tamże również błędny pseudonim „Kondor” zamiast „Konrad”); S. Steckiewicz, *Kedyw Komendy Okręgu Wileńskiego AK, „Wileński Przekaz”* 1992, nr 7/19, s. 19 (tamże również błędny pseudonim „Kondor”). Zob. także: L. Tomaszewski, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa 2010.

⁹ Kurzowiec – dawniej lekki płaszcz bez podszewki, prochowiec.

¹⁰ J. Mackiewicz, *Nie trzeba głośno mówić*, Londyn 1993, s. 335, 337; S. Piasecki, *Dla honoru organizacji*, Warszawa 2000, s. 8. Dalej posługuję się w cytatach tomem wydanym przez Wydawnictwo LTW. Zob. także: J. Wołkowski, *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej–Armii Krajowej w latach 1939–1945*, Warszawa 1996.

¹¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Bydgoszczy (dalej: AIPN By), 069/271, t. I, Raport specjalny szefa WUBP w Bydgoszczy do Ministra Bezpieczeństwa Publicznego, 10 XI 1948 r.

¹² J. Urbankiewicz, *Kedyw – Egzekutywa*, „Zeszyty Historyczne »Wiana«” 1991, z. 1, s. 18.

¹³ W. Bolecki, *Nowoczesność i recepcja książek Józefa Mackiewicza* [w:] *Zmagania z historią. Życie i twórczość Józefa Mackiewicza i Barbary Toporskiej*, red. N. Kozłowska, M. Ptasńska, Warszawa 2011, s. 72.

głów dotyczących losów moich książek – pisał w listopadzie 1947 r. z Londynu do przebywającej w Montrealu Barbary Gabard – nie posiadam, bo zwykle po napisaniu książki interesowały mnie [już] następne [prace], te jeszcze nie napisane. Dla poprzednich swych dzieci [tj. wydanych drukiem pozycji] byłem niezbyt troskliwym »tata«¹⁴. System sowiecki uznawał za największą potworność, jaka wydarzyła się w dziejach ludzkości. „Aureola komunizmu, czy socjalizmu – pisał już po wojnie – sypie się z bolszewizmu jak próchno i wyłazi z niej zimny, krwiożerczy, wyrachowany gad rosyjskiego imperializmu”¹⁵. Jakże aktualne są dzisiaj te słowa znawcy mentalności moskiewskiej.

Działalność literacka i publicystyczna Piaseckiego została już w miarę dobrze opisana przez Krzysztofa Polechońskiego¹⁶, Ryszarda Demela¹⁷, Grzegorza Łukomskiego¹⁸, wnuczkę pisarza Ewę Tomaszewicz¹⁹ oraz Agatę Woźniok²⁰. Dokumenty polskiej policji ze sprawy karnej, pochodzące z białoruskiego Archiwum Państwowego w Grodnie, opublikował Eugeniusz Skrobodzki²¹. Służbę w wywiadzie ukazali Ryszard Oleszkowicz²² i Wojciech Śleszyński²³. Epizod policyjny przedstawili Bartosz Bajków i Diana Maksimiuk²⁴. W niniejszym szkicu skupiam się na etapach jego życia związanych ze służbą w strukturach wojskowych i konspiracyjnych oraz na wskazaniu niektórych, cały czas jeszcze istniejących, białych plam w jego biografii.

¹⁴ BPL, 1283, z. 3, List Sergiusza Piaseckiego do Barbary Gabard, 7 XI 1947 r.

¹⁵ *Ibidem*, S. Piasecki, „Słuszna uchwała”, mps, 30 IX 1947 r.

¹⁶ K. Polechoński, *Żywoć człowieka uzbrojonego. Biografia, twórczość i legenda literacka Sergiusza Piaseckiego*, Warszawa–Wrocław 2000; *idem*, *Problem autobiografizmu w powieściach Sergiusza Piaseckiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” („Prace literackie”, t. 37), Wrocław 2000; S. Piasecki, *Autodenuncjacja. Teksty autobiograficzne, wywiady, wspomnienia, publicystyka*, wybór, oprac. i przedmowa K. Polechoński, Warszawa 2002; K. Polechoński, *Miejsce Sergiusza Piaseckiego w literaturze polskiej XX wieku [w:] W krainie Wielkiej Niedźwiedzicy. Śladami Sergiusza Piaseckiego*, red. Z. J. Winnicki, Wrocław 2001, s. 35–46; „...Nigdy nie byłem obywatelem”. *Listy Sergiusza Piaseckiego do Instytutu Badań Literackich PAN i Państwowego Instytutu Wydawniczego*, oprac. K. Polechoński, „Arcana” 2001, nr 1.

¹⁷ R. Demel, *Sergiusz Piasecki (1901–1964). Życie i twórczość*, wyd. 1, Warszawa 2001; wyd. 2, Łomianki 2012; *idem*, *Sergiusz Piasecki 1901–1964. Życie i twórczość. Wojna...*, s. 4–6.

¹⁸ G. Łukomski, *Sergiusz Piasecki (1901–1964). Przestrzenie wolności antykomunisty ideowego*, Łomianki 2021.

¹⁹ E. Tomaszewicz, *Gwiazdy Wielkiej Niedźwiedzicy...*

²⁰ A. Woźniok, *Sergiusz Piasecki w III Rzeczypospolitej*, Wrocław 2007.

²¹ *Sprawa Sergiusza Piaseckiego w Komendzie Policji Państwowej powiatu ludzkiego*, oprac. E. Skrobodzki, „Magazyn Polski”, Grodno 2004, nr 3 (32).

²² R. Oleszkowicz, *Kontrwywiad kresowy. Działalność polskiego kontrwywiadu wojskowego na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX w Brześciu nad Bugiem w okresie międzywojennym*, Kraków–Warszawa 2020, *passim*.

²³ W. Śleszyński, *Działalność wywiadowcza Sergiusza Piaseckiego w Ekspozyturze Oddziału II Sztabu Generalnego nr 6 w Brześciu nad Bugiem w latach 1922–1923*, „Dzieje Najnowsze” 2014, t. 46, nr 1, s. 38–47; *idem*, *Ostatni etap działalności wywiadowczej Sergiusza Piaseckiego. Materiały z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego w Moskwie*, „Studia Podlaskie” 2013, t. 21, s. 343–367.

²⁴ B. Bajków, D. Maksimiuk, *Nieznane dokumenty do biografii autora „Kochanka Wielkiej Niedźwiedzicy”*, „Arcana” 2019, nr 6, s. 157–158; D. Maksimiuk, *Nieznana karta z życiorysu Sergiusza Piaseckiego*, www.ipn.przystanekhistoria (dostęp 21 X 2024 r.).

„ROSJĘ ZNAM OD DZIECIŃSTWA”

Piasecki urodził się, jak sam podawał w najwcześniejszych znanych nam dzisiaj dokumentach, 19 maja 1899 r. w Lachowiczach koło Baranowicz, pod zaborem rosyjskim, na terenie dzisiejszej zachodniej Białorusi²⁵. Ta data roczna, miesięczna i dzienna jest zapewne najbardziej pewna, a nie kwiecień czy marzec 1901 r. Młody chłopak, który składa podanie o przyjęcie do służby w policji i wojskowym wywiadzie zagranicznym, musi dobrze pamiętać, kiedy przyszedł na świat. Taka sama data urodzenia jak w życiorysie spisany dla wileńskiej policji figuruje w dokumentach polskiego wywiadu wojskowego z jesieni 1922 r.²⁶ Emigrant, po licznych przejściach życiowych, w wieku już starszym, nie bardzo musiał ten dzień kojarzyć, zwłaszcza że więzienie, kokaina, alkohol, a także „lewe” dokumenty, a tych używał wielu, zatrzeć mogły ją w jego pamięci. We wspomnianym życiorysie została ona podana według kalendarza juliańskiego, obowiązującego w Rosji do wybuchu rewolty bolszewickiej. Jest mniej więcej zbieżna z datą wyrytą na nagrobku w Hastings, podaną według gregoriańskiej rachuby czasu. Precyzyjnie ujmując, na płycie nagrobnej powinien figurować dzień 31 maja 1899 r., a jest 1 czerwca tegoż roku.

Dzieciństwo późniejszego pisarza jest już bardziej problematyczne do odtworzenia. Był on nieślubnym synem zrusyfikowanego Polaka wyznania prawosławnego Michała Piaseckiego, naczelnika poczty w Mińsku, i posługującej w jego domu białoruskiej chłopki Klaudii Kukałowicz, o której brak bliższych informacji poza tym, że została wygnana po urodzeniu dziecka. Był więc wychowywany – mówiąc językiem dzisiejszym – w rodzinie niepełnej, w której panowała przemoc domowa i twarda ręka ojca. Do jedenastego roku życia nosił nazwisko matki. Jak podawał w różnych swoich relacjach, musiał uciekać z domu przed nienawiścią do niego kolejnej kobiety, z którą żył Michał Piasecki. Według relacji syna, ojciec pozostał na terytorium sowieckim i zmarł w Mińsku w 1928 r. W Nowogródku zamieszkiwała dalsza rodzina omawianego autora, a w Grodnie jego brat stryjeczny Antoni Piasecki²⁷. Według Demela, przyjaciela pisarza z czasu emigracji, kluczem do zrozumienia jego osobowości może być właśnie traumatyczne dzieciństwo²⁸. To jednak już jest zadanie dla znawców psychohistorii.

W podaniu o przyjęcie do służby, złożonym do wileńskiej policji 31 maja 1921 r., po demobilizacji z Wojska Polskiego, Sergiusz Piasecki określił siebie jako „Białorusa” wyznania prawosławnego, w wieku lat 22, kawalera, absolwenta szkoły powszechnej w Mińsku, a zarazem „technika i oficera [*sic!*]”²⁹. Ta ostatnia informacja jest nieprawdziwa, gdyż

²⁵ Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas (dalej: LCVA), 89/I/4610, Akta Personalne Posterunkowego Policji Litwy Środkowej w Wilnie Sergiusza Piaseckiego (dalej: APP S. Piaseckiego).

²⁶ R. Oleszkowicz, *Kontrwywiad kresowy...*, s. 369; A. Szuba-Boroń, *Obraz przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego na tle poglądów kryminologicznych epoki*, Kraków 2021, s. 109–110.

²⁷ *Protokół przesłuchania Sergiusza Piaseckiego, 31 VIII 1926 r.* [w:] *Sprawa Sergiusza Piaseckiego...*, s. 57.

²⁸ A. Woźniok, *Sergiusz Piasecki...*, s. 17. „Wysoko go [Ryszarda Demela] cenię za jego charakter i prawdomówność” (cyt. za: *Archiwum Emigracji w Toruniu* (dalej: AET), Kolekcja Mariana Kościalkowskiego (dalej: KMK), List Sergiusza Piaseckiego do Mariana Kościalkowskiego, 27 I 1958 r.).

²⁹ LCVA, 89/I/4610, APP S. Piaseckiego, Kwestionariusz osobowy, b.d.

był wówczas podchorążym. We wspomnianym dokumencie późniejszy literat stwierdził także, że w wieku 10 lat, czyli w 1909 r., rozpoczął w gimnazjum w Bobrujsku naukę, którą kontynuował w Pokrowie w ziemi włodzimierskiej, gdzie znalazł się w wyniku ewakuacji w 1915 r. Dalej pisał: „Z ósmej klasy gimnazjum w 1917 r. wstąpiłem na ochotnika do wojska rosyjskiego, doznałem kontuzji pod Baranowiczami, byłem odesłany na leczenie do Piatigorska, [na] Cierskiej [?] ziemi, gdzie po wyzdrowieniu służyłem cztery miesiące [w policji rosyjskiej jako] wywiadowca wydziału kryminalnego”³⁰. Miała być to służba w referacie śledczym lub wywiadowczym (różnie to precyzował) jakieś jednostki terenowej, której nazwy nie podał³¹. „W 1918 r. wróciłem do Mińska, gdzie skończyłem szkołę nadzorców telegrafów i telefonów i do 8 sierpnia 1919 r. pracowałem jako nadzorca telegrafu [w Mińsku]. 8 sierpnia 1919 r. przy ofensywie bolszewickiej byłem ciężko ranny w nogę i przez okres dwóch miesięcy leżałem w szpitalu. 24 września 1919 r. wstąpiłem na służbę do Dyrekcji T[elegrafów] i T[elefonów], gdzie pracowałem do 10 kwietnia [19]20 r. 14 kwietnia [19]20 r. znowu na ochotnika wstąpiłem do [polskiego] wojska. Zostałem wysłany do Szkoły Podchorążych Piechoty w Warszawie, po skończeniu której byłem przydzielony jako podchorąży do oddziałów białoruskich w Łodzi, a później w Wilnie, gdzie służyłem do tego czasu [tj. do 31 maja 1921 r.]”³². A zatem późniejszy pisarz służył wcześniej, jak twierdził, dwa lata w armii rosyjskiej, cztery miesiące w tamtejszej policji kryminalnej, a następnie 14 miesięcy w Wojsku Polskim, w którym ukończył dziewięciomiesięczną Szkołę Podchorążych Piechoty³³. W międzyczasie ukończył także sześciomiesięczny kurs nadzorców telegrafów i telefonów³⁴.

Wspomniany życiorys został napisany w miarę dobrą polszczyzną, choć z naleciałościami białoruskimi, co wskazuje, że jego autor nauczył się języka polskiego już w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej, a nie dopiero w więzieniu na Świętym Krzyżu³⁵. Wzmiankowany epizod służby w rosyjskiej policji mógł mieć miejsce we wspomnianym Piatigorsku, jest jednak możliwe, że wiadomość ta jest jedną z pierwszych mistyfikacji Piaseckiego, dotyczących jego życiorysu. Ani wtedy, gdy zaciągał się do polskiej policji w Wilnie, ani dzisiaj nie sposób jednoznacznie potwierdzić tej informacji w dokumentach. Podobnie jest z innymi podawanymi przez niego wydarzeniami – uczestnictwem przez kilka miesięcy w „zielonej” partyzantce białoruskiej w 1918 r. i służbie w Dywizji Litewsko-Białoruskiej gen. Stanisława Bułak-Bałachowicza³⁶. Niewątpliwe

³⁰ Piatigorsk – miasto w południowej Rosji, w kraju stawropolskim, na Kaukazie Północnym.

³¹ LCVA, 89/I/4610, APP S. Piaseckiego, Pismo do komisarza III-go Okręgu w sprawie przeniesienia do Wydziału Śledczego, 7 VII 1921 r.

³² *Ibidem*, Własnoręcznie spisany życiorys, 31 V 1921 r.

³³ *Ibidem*, Kwestionariusz osobowy, b.d.

³⁴ *Ibidem*, Pismo do Naczelnika Wydziału Bezpieczeństwa miasta Wilna, 31 V 1921 r. Zob. także: T. Balbus, Wydział Bezpieczeństwa (Społeczno-Polityczny) Urzędu Delegata Rządu (Urzędu Wojewódzkiego) w Wilnie w latach 1922–1939. Struktury, kadry, zadania [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1919–1945 (1948)*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014, t. 2, s. 176–211.

³⁵ Zob. także: Z. Nosal, *Święty Krzyż*, Łódź 1970; *idem*, *Piekło na świętej górze*, Kielce 1989; B.G. Kułan, *Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu w dniu 20 września 1925 roku*, Toruń 2013; W. Matysiak, *Historia więzienia na Świętym Krzyżu 1886–1939*, Kielce 2006; B. Morąg, *Historia więzienia na Świętym Krzyżu*, Warszawa 1987.

³⁶ *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 8: *Wojsko i żołnierze ...*, s. 53–54.

jako Białorusin odbył od 7 kwietnia 1920 do 10 stycznia 1921 r. wspomniany kurs podchorążych (nr 29) w stolicy Polski i wziął udział w Bitwie Warszawskiej³⁷. Wcześniej, w okresie I wojny światowej, mógł jeździć po Rosji – najpierw jako młodociany żołnierz, a potem jako zdemobilizowany lub zbiegły z armii młodzieniec, usiłujący powrócić na ziemię mińską, na której się wychował. „Rosję znam od dzieciństwa” – pisał w jednym z emigracyjnych listów³⁸. Zdanie to, jak sądzę, należy odnosić właśnie do okresu wojennej młodości.

„PRZEZ WIELE LAT BYŁEM WYWIADOWCĄ”

Do policji Litwy Środkowej Piasecki został przyjęty 1 czerwca 1921 r. na mocy rozkazu nr 187. Wyznaczono mu wówczas stanowisko posterunkowego³⁹. Został funkcjonariuszem III komisariatu miasta Wilna. Jako swój adres w tym mieście podał wówczas: „stacja zborna, mieszkanie komendanta ul. Tartaki 26/7”⁴⁰.

Bardzo szybko zniechęcił się do trudów służby ulicznej. W aktach osobowych znaleźć możemy liczne zwolnienia lekarskie, w tym z powodu choroby żołądka, mające usprawiedliwiać niestawianie się przezeń na posterunek. Głód, zarazy, złe odżywianie w czasie wojny – wszystko to mogło rzeczywiście wywołać kłopoty zdrowotne. Jak stwierdzili lekarze policyjni, cierpiał wówczas na anemię. Od 10 do 23 lipca nie przychodził do pracy bez podania przyczyn; miał być wówczas również chory. Wreszcie przełożeni stwierdzili,

³⁷ Na kursie nr 29, w klasie polsko-białoruskiej, byli z Sergiuszem Piaseckim Polacy: Zygmunt Androwicz, Tadeusz Bentkowski, Stefan Bierzynski, Antoni Bober, Leopold Bossowski, Wacław Broszkiewicz, Julian Buczkowski, Wacław Brzeziński, Franciszek Bujalski, Michał Chadziński, Aleksander Chrzanowski, Henryk Czulda, Leon Dąbski, Jan Deręgowski, Walenty Dłuski, Adam Gdulewicz, Jan Gębarowicz, Tadeusz Grabowski, Tadeusz Gryłka, Jan Jadzewicz, Michał Jakimowicz, Marian Januszewski, Edmund Kanczewski, Jan Kandafer, Alojzy Kasprowicz, Władysław Kastorg, Władysław Klonica, Stanisław Kogut, Ludwik Kołakowski, Apolinary Korejwo, Kazimierz Korzeniowski, Jakub Kromołowski, Władysław Kropielnicki, Józef Król, Janusz Kruszyński, Stanisław Krzemiński, Bolesław Kudelski, Stefan Kujawski, Stanisław Kwieciński, Wiktor Lemene, Stanisław Lenard, Wiktor Lichtenstein, Józef Łobaszewski, Henryk Maniszewski, Stanisław Michałek, Adolf Michałowski, Edward Michlewski, Stanisław Mielczarski, Jan Modrzejewski, Kazimierz Moskwa, Paweł Muller, Ignacy Nowak, Władysław Nowakowski, Mieczysław Ossuchowski, Paweł Pawczyński, Hilary Petters, Jan Płuszkiewicz, Czesław Przeworski, Kazimierz Psarski, Stanisław Rybiński, Józef Sibiga, Tadeusz Smarzewski, Kazimierz Smółka, Ferdynand Specht, Stanisław Spyrlak, Stanisław Szerszeń, Leopold Szoenfeld, Michał Szydelko, Czesław Trojanowski, Stanisław Widuchowski, Ludwik Wojtowicz, Władysław Wójtowicz, Wiesław Zaniewski, Marian Zimnal, Stanisław Żegocki, a także Białorusini: Borys Artiuch, Igor Brzuchowiecki, Michał Downar, Władysław Kozłowski, Eugeniusz Krajnik, Włodzimierz Łazarewicz, Sergiusz Masłowiec, Józef Pawłowicz, Józef Pawłowski, Anatoliusz Mikołaj Pontus, Kazimierz Rodziewicz, Michał Romanowicz, Sawicz, Konstanty Sycz, Jan Tracewicz, Jan Usstowski, Michał Zastustinskij, Aleksander Zorow. Zob.: Studium Polski Podziemnej (dalej: SPP) w Londynie, Komisja Weryfikacyjna 349/59, Zaświadczenie weryfikacyjne Sergiusza Piaseckiego, 23 X 1959 r.; *Księga pamiątkowa 1830 – 29 XI – 1930. Szkice z dziejów szkół piechoty polskiej*, Ostrów-Komorowo 1930, s. 453–454.

³⁸ BPL, 1283/5, List Sergiusza Piaseckiego do Sekcji Polskiej Głosu Ameryki, 25 XI 1954 r. Zob. także: O. Łąty-szonek, *Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923*, Białystok 1995.

³⁹ D. Maksimiuk, *Nieznana karta...*, s. 2.

⁴⁰ LCVA, 89/1/4610, APP S. Piaseckiego, Pismo do Naczelnika Wydziału Bezpieczeństwa miasta Wilna, 31 V 1921 r. Ulica Tartaki w dzielnicy Łukiszki przecinała ul. Adama Mickiewicza przed mostem Zwierzynieckim i biegła równolegle do zakola rzeki Wilii.

że nie nadaje się zupełnie do służby⁴¹. Powodem były nie tyle przedstawiane zwolnienia lekarskie, czy też odrzucenie jego prośby o przeniesienie ze „stójkowego” na śledczego, ile stwierdzenie Piaseckiego, że wstydzi się nosić mundur policyjny⁴². Ta opinia została szczególnie źle odebrana przez przełożonych, którzy rozkazali wydalic go ze służby. Nastąpiło to 31 sierpnia 1921 r. na mocy rozkazu nr 238. Jak stwierdzono w raporcie, „przy odejściu zdał w pełnym porządku i komplecie wydane umundurowanie i uzbrojenie”⁴³. Dokumenty złożone przy przyjęciu odebrał 12 sierpnia 1921 r. Jego akta osobowe zostały zalakowane 27 października 1922 r. i złożone do policyjnego archiwum. Późniejszy pisarz opuścił Wilno, jedynie na przełomie września i października przyjechał jeszcze do niego, by zabrać z wynajmowanego mieszkania swoje rzeczy⁴⁴.

Nie wiadomo, kto skierował wówczas Piaseckiego do służby wywiadowczej. Musiał to być jeden z jego dowódców z wojska, dostrzegający jego predyspozycje psychofizyczne do pracy na terenie sowieckiej Białorusi. Od początku września 1922 r. wielokrotnie, jako agent ps. „Biały”, przechodził granicę w roli wywiadowcy Ekspozytury Wywiadu nr 6 w Brześciu nad Bugiem (dowodzonej przez kpt. Stefana Meyera) i Biura Informacyjnego L. 2 w Baranowiczach, kierowanego przez kpt. Stanisława Ratyńskiego⁴⁵. Oficer prowadzący wydał mu broń służbową – rewolwer nagan. Bazą jego grupy była miejscowość Raków koło Mołodeczna, a także miasta Lida i Baranowicze⁴⁶. Granice przekraczał m.in. w rejonie stołpeckim. Działal na sowieckiej Białorusi, w tym w Bobrujsku i Mińsku⁴⁷. Do werbunków swoich informatorów, oprócz pieniędzy i wódki, używał także kokainy, chcąc uzależnić od niej sowieckich żołnierzy i urzędników. Zarazem ta używka służyła mu do łagodzenia trudów podróży. Marnie opłacaną służbę w wywiadzie szybko połączył z działalnością przemytniczą. Szczegółowo służbę wywiadowczą agenta „Białego” ukazali Śleszyński i Oleszkowicz w artykułach wspomnianych we wstępnej części tego artykułu. „Przez wiele lat – pisał już na emigracji Piasecki – byłem wywiadowcą wojskowym, pracowałem też w kontrwywiadzie”⁴⁸. O tym ostatnim rodzaju działalności niewiele

⁴¹ *Ibidem*, Raport naczelnika Urzędu Śledczego do Komendanta Głównego Policji Państwowej Litwy Środkowej, 18 VII 1921 r.

⁴² *Ibidem*, Pismo komendanta Policji Państwowej Miasta Wilna do Komendy Głównej Policji Litwy Środkowej, 28 VII 1921 r.

⁴³ *Ibidem*, Pismo komisarza I Okręgu do Intendencji Komendy Głównej Policji Państwowej Litwy Środkowej (miasto Wilna), 12 VIII 1921 r.

⁴⁴ CAW WBH, I/303.4/7043, Pismo do Ekspozytury nr VI, 19 IX 1922 r.

⁴⁵ *Ibidem*, Wykaz agentów konfidentów pozostających na służbie Biura Informacyjnego „L2” w Baranowiczach Ekspozytury nr VI Oddziału II SG WP, 30 X 1922 r.; W. Śleszyński, *Działalność wywiadowcza...*, s. 40; R. Oleszkowicz, *Strukturalno-organizacyjne i operacyjne aspekty działalności Ekspozytury Wywiadu nr 6 w Brześciu nad Bugiem (1921–1926). Zarys problematyki* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, t. 4, red. T. Dubicki, Łomianki 2014, s. 125, 142–148.

⁴⁶ BPL, 1283/4, List Sergiusza Piaseckiego do Władysława Andersa, 21 X 1950 r.; A. Woźniak, *Sergiusz Piasecki...*, s. 9–10.

⁴⁷ BPL, 422, S. Piasecki, „Streszczenie ważniejszych danych z okresu polskiego z uwzględnieniem działalności antybolszewickiej”, mps, 23 I 1950 r.; BPL, 1283/4, List Sergiusza Piaseckiego do Kazimierza Iranka-Osmeckiego, 28 VI 1959 r.; A. Peplowski, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1931*, Warszawa 1996, s. 59; *Curriculum vitae* [w:] S. Piasecki, *Autodenuncjacja...*, s. 21; W. Śleszyński, *Działalność wywiadowcza...*, s. 41, 46; *idem*, *Ostatni etap...*, s. 344–345.

⁴⁸ BPL, 1283/5, List Sergiusza Piaseckiego do Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 21 X 1950 r.

wiadomo, wymaga on jeszcze podjęcia dalszych badań źródłowych. W pierwszej połowie 1926 r., w czasie likwidacji Ekspozytury Wywiadu nr 6, został zwolniony ze służby i pozostawiony bez środków do życia⁴⁹.

Na krótko wrócił potem do Wilna. Wszedł wówczas w środowiska kryminalne miasta i regionu. W jednej ze swoich powieści napisał potem: „Niech ci, co pieszczotliwie wymawiają słowa malwersacja, defraudacja, sprzeniewierzenie, nadużycie, wykroczenie, nie akcentują zbyt ostro słowa złodziej. Znam straszniejsze wyrazy: zdrajca, szpicel, sadysta, oportunist, tchórz, pyszałek, tyran... Porównanie może być bardzo niekorzystne”⁵⁰. Józef Mackiewicz, który *nota bene* ceniał i lubił Piaseckiego, w tomie *Nie trzeba głośno mówić*, ukazującym okupacyjne dzieje Wilna i epopeję tamtejszej konspiracji, włożył w usta Zygmunta Andruszkiewicza ps. „Zygmunt”⁵¹ plotkę, która szła jak złowrogi cień za Sieriożką. „Z nim [Piaseckim] – pisał Mackiewicz – było tak: wykołojony przez wojnę, służbę w wywiadzie... Na początku lat dwudziestych z Wasiliszek do Lidy jechał kupiec leśny, Żyd, z wypchanym portfelem. Działali w bandzie. Zamordowali kupca i zrabowali pieniądze. Kara śmierci, później zamieniona na więzienie. Za zamordowanie Żyda”⁵². Tych kilka zdań streszczać miało to, za co późniejszy pisarz został skazany na karę śmierci. Dla ludzi powtarzających w różnych kręgach te insynuacje, zarówno w środowiskach konspiracyjnego Wilna, jak i emigracyjnego Londynu, nieistotne było, że przebieg wydarzeń wyglądał zupełnie inaczej. Opublikowany poniżej dokument ukazuje, że dwaj byli wywiadowcy „zakordonowi”, zwolnieni ze służby w Ekspozyturze Wywiadu nr 6, nie dokonali morderstwa, lecz jedynie, będąc bez środków do życia, obrabowali kupców i podróżników. „Podczas wojny – pisał Piasecki – gdy szliśmy przez Warszawę, na front, w sierpniu 1920 r., obrzucano nas kwiatami. Dawano papierosy, czekoladę. Całowano. Jakaś dziewczyna zawiesiła mi na szyi kilkadziesiąt srebrnych medalików z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej. Rozdzieliłem je między kolegów. A potem... wyrzucono nas na śmietnik. Zabrano nawet owijacze, płaszcze, koce, zapasową bieliznę. Nie dano młodym ochotnikom możliwości kształcić się dalej. Nie dano punktu oparcia ani miski zupy. Syte i bezpieczne społeczeństwo nie zainteresowało się losem tych, którzy bronili jego wolności”⁵³. Ta gorzka refleksja dobrze oddaje przyczyny wejścia na drogę przestępstwa obu występujących w tym dokumencie byłych agentów wywiadu.

⁴⁹ *Ibidem*,teczka personalna Sergiusza Piaseckiego (List do Komisji Weryfikacyjnej AK, 9 XI 1950 r.); SPP, 349/59, Pismo Sergiusza Piaseckiego do Komisji Weryfikacyjnej AK, 1 VI 1959 r. Zob. także: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 1612/33, Wykazy agentów Ekspozytur Oddziału II SG w Wilnie i Brześciu przekazanych do KG PP w 1926 r.

⁵⁰ S. Piasecki, *Jabłuszko*, Łomianki 2009, s. 7.

⁵¹ Zygmunt Andruszkiewicz w 1943 r. był p.o. prokuratora Wojskowego Sądu Specjalnego przy Komendzie Okręgu Wileńskiego AK, LCVA, 175/2VICA/1756, Akta osobowe studenta Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB Zygmunta Andruszkiewicza; S. Andruszkiewicz, *Andruszkiewicz Zygmunt (1906–1943)* [w:] *Słownik Polski Walczącej na Ziemiach Północno-Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej*, t. 3, Bydgoszcz 2004, s. 244, 265–266.

⁵² J. Mackiewicz, *Nie trzeba głośno mówić...*

⁵³ S. Piasecki, *Żywoł człowieka rozbitego*, Łomianki 2009, s. 42.

„TYP AWANTURNIKA Z XVII WIEKU”

W Wilnie częściowo zachowały się dokumenty sprawy karnej byłych wywiadowców, Sergiusza Piaseckiego i Antoniego Niewiarowicza, w tym sentencja aktu oskarżenia, sporządzona na potrzeby procesu odbywającego się przed Sądem Doraźnym, której obszernie fragmenty warto tu przytoczyć. „Wniosek o stawienie przed Sądem Doraźnym Sergiusza Piaseckiego (syna Michała, lat 27) i Antoniego Niewiarowicza (syna Aleksandra, lat 25) oskarżonych z art. 589 cz. 2 p. 5 KK. Dnia 28 sierpnia 1926 r. około godziny 18 z miasteczka Wasiliszek, pow. Lidzkiego, jechali lorką konną do stacji kolejowej Skrzybowce mieszkańcy pomienionego miasteczka, małżonkowie Gierc i Matla Karczmerowie, Abram Bojarski, mieszkanka folwarku Lachówki Bronisława Poniatowska, mieszkaniec miasta Warszawy Jan Siedlanowski oraz woźnica lorki Stanisław Żuk. W lesie, nie dojeżdżając [do] szosy prowadzonej z Lidy do Grodna, pasażerowie jadący lorką spostrzegli idących wzdłuż lorki drogą dwóch osobników. Gdy koń wiozący lorkę zwolnił biegu pod górę, wówczas jeden z tych osobników, wyjąwszy rewolwer, wskoczył do woźnicy, a drugi również z rewolwerem w ręku podskoczył do pasażerów, krzycząc: »Stój, ręce do góry!«, czym sterroryzowali pasażerów i grożąc rewolwerami, zaczęli ich rabować. W ten sposób bandyci zabrali Matli Karczmerowej torebkę zawierającą 46 zł, złotą obrączkę, pierścionek tombakowy z monogramem »MZ«, kolczyki złote z takimże monogramem, które bandyta wyrwał jej z uszu, paczkę zawierającą 25 zł i modele na zęby; Giercowi Karczmerowi zabrali 15 dolarów, 80 złotych, obrączkę złotą, pierścionek tombakowy z monogramem »JF« oraz portfel giemzowy, czarny z dokumentami; Abramowi Bojarskiemu [zabrali] skórzany portycgar⁵⁴ czarny zawierający metrykę urodzenia, 18 złotych gotówkę, zegarek nikłowy ręczny oraz jesionkę koloru brązowego. Po zrabowaniu wymienionych rzeczy napastnicy odcięli uprząż od konia i rozkazawszy pasażerom, aby nie ruszali w dalszą podróż, aż nie usłyszą sygnalizacyjnego wystrzału, zbiegli do lasu. Zarządzone naprędce przez miejscowe władze bezpieczeństwa pościg i oblawa pozytywnego wyniku nie dały. Przy oględzinach miejsca rabunku znalezione zostały szczątki połamanego modelu na zęby. Jeden ze sprawców był to barczysty mężczyzna o wzroście średnim, pociągłej twarzy z wystającymi kośćmi policzkowymi, golony, lat 30, rozmawiał grubym głosem, ubrany był w skórzaną marynarkę koloru ciemnego, zniszczoną i na plecach wytartą, w białych spodniach, w czarnych chromowych kamaszach, w pończochach sportowych oraz w czapce maciejówce. Drugi osobnik był to mężczyzna wzrostu średniego, blondyn, golony, szczupły, lat około 26, o białej twarzy okrągłej, głosie powolnym i cichym, ubrany [był] w zniszczony gumowy płaszcz, buty chromowe z cholewami, białą czapkę cyklisówkę i miał przy sobie koszyk z wikliny. W nocy z 28/29 sierpnia 1926 r. mieszkanka miasta Wilna Joanna Izmajłowiczowa zameldowała na komisariacie policji w m. Nowa Wilejka⁵⁵, że u jej koleżanki Wiery Bułhakowskiej przebywa dwóch podejranych osob-

⁵⁴ Papierosnica.

⁵⁵ Na temat Nowej Wilejki zob. T. Bożerocki, A. Wołk, *Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach*, Wilno 2020.

ników posiadających broń palną. Na skutek tego meldunku zostali przytrzymani przez policję Sergiusz Piasecki, pochodzący z Lachowicz, pow. Baranowicze, oraz Antoni Niewiarowicz, urodzony w Mińsku, u których przy rewizji osobistej znaleziono dwa rewolwery systemu Nagan i Parabellum z amunicją. Ponieważ zostało ustalone, że w czasie napadu na lorkę nie byli oni obecni w m[iejscowości] Nowa Wilejka oraz rysopis sprawców napadu zgadzał się z ich wyglądem, przeto zostali doprowadzeni do Komendy Powiatowej [Policji Państwowej] w Lidzie w celu okazania ich poszkodowanym. Po doprowadzeniu do Lidy Piasecki i Niewiarowicz w komisariacie policji, w obecności podkomisarza Włodzimierza Bijacia, aspiranta policyjnego [Stanisława] Jaskórzeńskiego i kilku wywiadowców przyznali się do winy, potwierdzili wszystkie szczegóły napadu na jadących lorką, wskazali miejsce ukrycia zrabowanych przedmiotów, wskutek czego odnaleziono kolczyki zrabowane Matli Karczmerowej, które takowa po okazaniu poznała, pierścionek złoty i portfel giemzowy, zrabowany Giercowi Karczmerowi oraz zegarek, palto i część portycgara, zrabowane Abramowi Bojarskiemu, które to rzeczy po okazaniu zostały poznane przez poszkodowanych. Przy osobistej konfrontacji poszkodowanych z Piaseckim i Niewiarowiczem, Abram Bojarski i Stanisław Żuk od razu poznali [ich] jako sprawców dokonanego na nich napadu, zaś Gierc Karczmer wskazał tylko Piaseckiego jako podobnego do tego osobnika, który mu rabował rzeczy, i Matla Karczmerowa wskazała na Niewiarowicza jako na podobnego do jednego ze sprawców. Zbadani, jako oskarżeni o powyższy napad, Piasecki i Niewiarowicz, przyznali się do winy, wyjaśniając, że napadu tego dokonali wspólnie, że u jadących lorką pasażerów zabrali 15 dolarów, 123 zł, cztery złote pierścionki, skórzane portfele i papierošnicę oraz palto jesienne koloru czekoladowego. Po dokonaniu napadu udali się piechotą do Lidy, skąd pociągiem odjechali do m. Nowa Wilejka, zrabowane rzeczy oddali policji, pieniądze zaś wydali na utrzymanie. Napadu powyższego dokonali z powodu braku środków do życia, gdyż w lutym bieżącego roku zostali zwolnieni z Ekspozytury [nr 6] Oddziału II Sztabu Generalnego i od tego czasu nie mieli pracy, ponadto Piasecki oświadczył, że jest kokainistą i że pod wpływem zażycia takowej dokonał napadu, jak również oznajmił, że dziełem jego rąk jest dokonanie 27 lipca br. napadu na szosie Lida–Grodno na kupca Żyda, któremu zrabował 1054 zł. Napad powyższy na Borucha Draźnina i Jachela Boryszańskiego miał rzeczywiście miejsce we wskazanym przez Piaseckiego czasie, przy czym sprawa o ten napad jest obecnie w toku śledztwa w II rewirze śledczym pow. Lidzkiego. Sergiusz Piasecki ponadto karany był przez Sąd Okręgowy w Wilnie za puszczenie w obieg fałszywego czeku na 1 rok i 4 miesiące więzienia. Na podstawie powyższych danych Urząd Prokuratorski przy Sądzie Okręgowym w Wilnie oskarża przed Wileńskim Sądem Doraźnym mieszkańca miasteczka Lachowicze, powiatu Baranowicze, województwa nowogródzkiego, Sergiusza Piaseckiego, lat 27, syna Michała, i mieszkańca m. Nowa Wilejka, woj. wileńskiego, Antoniego Niewiarowicza, lat 25, syna Aleksandra, o to, że w dniu 22 sierpnia 1926 r. w lesie koło szosy Lida–Grodno przy stacji kolejowej Skrzybowce, powiatu lidzkiego, po wzajemnym porozumieniu się i działając wspólnie, zaopatrzywszy się w rewolwery do napadu, zatrzymali lorkę kolejki konnej z pasażerami i grożąc rewolwerami, Giercowi i Matli Karczmerom, Abramowi Bojarskiemu, Bronisławie Poniatowskiej, Stanisławowi Żukowi i Janowi Siedlanowskiemu, zabrali w celu przywłasz-

czenia – Giercowi i Matli Karczmerom 151 zł w gotówce, 15 dolarów, złote kolczyki, złote obrączki i dwie tombakowe oraz Abramowi Bojarskiemu 18 zł gotówką, metrykę jego urodzenia, skórzany portcygtar, zegarek ręczny niklowy oraz jesionkę. Przestępstwo to przewidziane jest w art. 51, 589 cz. 2 p. 5 KK i w myśl art. 2 i 10 ustawy z dnia 30 VI 1919 r. o Sądach Doraźnych (Dz. U. P.P. nr 55) oraz rozporządzenia Rady Ministrów RP z dnia 26 czerwca 1926 r. podlega rozpoznaniu Sądu Doraźnego w Wilnie. Sporządzono 3 września 1926 r. w Lidzie. Podprokurator /–/ M. Szpakowski. Lista osób podlegających wezwaniu na rozprawę. Oskarżeni: Sergiusz Piasecki 40⁵⁶ więzienie w Lidzie; Antoni Niewiarowicz 47 więzienie w Lidzie. Świadkowie: Gierc Karczmer 8, 61 Wasiliszki, pow. Lidzki, ul. Wileńska; Matla Karczmer 7, 61 Wasiliszki, pow. Lidzki, ul. Wileńska; Abram Bojarski 9, 61 Wasiliszki, pow. Lidzki, ul. Wileńska; Bronisława Poniatowska 7, folwark Lachowicze; Stanisław Żuk 4, 61 Wasiliszki; Włodzimierz Bijuc, Lida, komisarz Policji [Państwowej]; [Stanisław] Jaskórzyński 40 Komisariat Policji [Państwowej], aspi-rant; Edward Myszkowski 64 Lida, ul. Krzywa 53; Franciszek Songin 4, Wilno, ul. Krzy-wa 23/1 biegly⁵⁷. W rezultacie Piasecki otrzymał wyrok śmierci, zamieniony, po inter-wencji Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, na 15 lat więzienia. Swoje epizody kryminalne opisał potem, w formie literackiej, w znakomitej trylogii złodziejskiej, ukazującej światek przestępczy Mińska i Wilna, a także w *Żywocie człowieka rozbrojone-go*. Jak trafnie zauważył swego czasu jego adwokat Adam Pragier, bohater niniejszego artykułu, bardziej niż przestępcą, był zabłąkanym w czasy współczesne typem awantur-nika, kondotiera z XVII w.⁵⁸

„TOŃKO” I „SIERIOŻKA”

Niewiarowicz, noszący pseudonim „Tońko”, o którym wiemy znacznie mniej niż o Piaseckim, pochodził z Mińska. Urodził się 26 sierpnia 1901 r. na tamtejszej Komarówce. Ukończył cztery klasy szkoły elementarnej. W 1915 r. zamieszkał z rodzi-ną w Wilnie. W następnym roku, już pod okupacją niemiecką, zmarł jego ojciec, a trzy lata później – matka. Służył w Samoobronie Wileńskiej, walczącej z bolszewikami, potem zaś w Wojsku Polskim w okolicach Grodna. W chwili demobilizacji, w kwiet-niu 1922 r., był starszym sierżantem. Następnie znalazł się w szeregach milicji ludowej, działającej w pasie przygranicznym. W kwietniu 1923 r. został wywiadowcą „zakordo-nowym” placówki informacyjnej Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w Baranowiczach. Miesiąc później, w czasie próbnej misji, został aresztowany przez bolszewików. Był więziony przez półtora miesiąca. Na przełomie czerwca i lipca wró-cił do Baranowicz. Nawiązał kontakty z Piaseckim. Wspólnie mieli organizować dla

⁵⁶ Numery przy personaliach prawdopodobnie oznaczają paginację kart akt sprawy z zeznaniami oskarżonych i świadków.

⁵⁷ Szerzej zob.: T. Balbus, „Kochankowie Wielkiej Niedźwiedzicy” przed Sądem Doraźnym w Lidzie (wrzesień 1926 r.) [w:] *Wywiad i kontrwywiad...*, t. 4, s. 7–19.

⁵⁸ A. Pragier, *Kilka wspomnień o S. Piaseckim*, „Wiadomości” 1970, nr 1265.

Ekspozytury nr 6 siatkę agenturalną w rejonie Mińsk–Bobrujsk–Słuck⁵⁹. Stał się jednym z najbliższych Piaseckiemu towarzyszy wypraw wywiadowczo-przemysłowych za wschodnią granicę. W grudniu 1923 r. za przejęcie konkurencyjnej kontrabandy obaj zostali aresztowani przez polską policję. „Tońko” był więziony w Nowogródku, po czym został zwolniony w maju 1924 r.⁶⁰ Wrócił do służby wywiadowczej na etacie Ekspozytury nr 6 w Brześciu nad Bugiem. Piaseckiego, przebywającego nadal w więzieniu, objęło dalsze śledztwo, tym razem za fałszowanie czeków. We wrześniu 1924 r. Niewiarowicz, z dziewięcioma innymi ludźmi, został wysłany pod Kojdanów. Koło wsi Starzynki doszło do starcia z bolszewikami. Oddział musiał się wycofać. Odszedł wówczas ze służby w Ekspozyturze nr 6. Przez krótki czas przebywał w Wilnie, następnie wyjechał do Lwowa, gdzie został zatrudniony jako wywiadowca w Ekspozyturze nr 5. W kwietniu 1925 r. wyprawił się ponownie do ZSRS. Na stacji kolejowej w Wojtowcach został aresztowany, ale po dwóch miesiącach śledztwa zwolniono go. Powrócił do Wilna. Zamieszkał na Zarzeczcu, przy ul. Popławskiej 2. Tam odnalazł go Piasecki, zwolniony z więzienia i ponownie zaangażowany do służby wywiadowczej w Ekspozyturze nr 6. Znowu wspólnie wyprawili się na tereny sowieckie. „Sieriożka” pozostał tam dłużej, Niewiarowicz powrócił do Polski sam. W styczniu 1926 r., ze względu na likwidację ekspozytury, został zwolniony. Zamieszkał w Wilnie przy Zaułku Żołnierskim 4, u Jadwigi Gobis. W lutym spotkał się z Piaseckim. Po głośnej imprezie z użyciem „wiwatującej” broni obaj zostali aresztowani. „Sieriożkę” odesłano do placówki w Brześciu nad Bugiem, „Tońko” trafił do więzienia w Nowogródku. Został zwolniony w czerwcu 1926 r. i wrócił do Wilna. Tam poznał wzmiankowane w akcie oskarżenia Bułhakowską, a następnie jej znajomą, Izmajłowiczową, która później okazała się denuncjatorką. 27 lipca 1926 r. Piasecki, uzbrojony w nagan, na szosie pod Lidą obrabował dwóch żydowskich kupców, wspomnianych wyżej Drażnina i Boryszańskiego. Część zrabowanych pieniędzy wydał na bieżące potrzeby (w tym odzież) w Nowogródku, a następnie w Wilnie, gdzie zamieszkał w hotelu przy ul. Zawalnej. Tam spotykał się z Niewiarowiczem. Następnie obaj wyjechali do Nowej Wilejki, w której przebywali u Bułhakowskiej, w tym czasie dziewczyny „Tońka”, a zarazem osoby związanej z miejscowym półświatkiem kryminalnym. Planowana wyprawa do Bolszewii w celu przywiezienia kosztowności nie doszła do skutku. W obecności Bułhakowskiej obaj wspólnicy zaplanowali kolejny napad, opisany potem w akcie oskarżenia. Po tym rabunku wrócili do Nowej Wilejki. Gospodyni nie zastali, gdyż wyjechała do majątku Podmerezcz koło Jaszun. Piasecki pozostał w jej domu, natomiast jego kompan pojechał za nią, ale znalazł ją dopiero w Wilnie. Po ich powrocie doszło w trakcie imprezy do ostrej scysji z Izmajłowiczową. Obie panie wyszły z domu, do którego wieczorem przybyli policjanci, aresztując Piaseckiego i Niewiarowicza⁶¹. Ten ostatni zmarł w więzieniu rok po aresztowaniu, w wieku 26 lat.

⁵⁹ W. Śleszyński, *Działalność wywiadowcza...*, s. 43–44.

⁶⁰ *Idem*, *Ostatni etap...*, s. 345.

⁶¹ *Sprawa Sergiusza Piaseckiego...*, s. 52–61.

„ZA ZDJĘCIE Z KRZYŻA DZIĘKUJĘ”

Mało konkretnych informacji mamy na temat pobytu Piaseckiego w więzieniach II Rzeczypospolitej w Lidzie, Rawiczu, Koronowie oraz na warszawskim Pawiaku i Świętym Krzyżu. Ze swoją wiedzą na temat służb specjalnych późniejszy pisarz musiał pozostawać pod – zapewne okresową i dyskretną – „opieką” kontrwywiadu. Zachowana w Archiwum Państwowym w Kielcach dokumentacja więzienna ze Świętego Krzyża przydać się może bardziej do odtworzenia warunków przebywania więźniów niż precyzyjnego ustalenia okoliczności, dat i numerów cel, w których osadzono byłego wywiadowcę. Piasecki, jak sam podawał, był przenoszony dziesięć razy z jednego zakładu karnego do drugiego, był też uznawany za organizatora buntów osadzonych. Jednak, z czasem, pozwolono mu na posiadanie w celi zeszytu i pióra⁶². Zaczął się kształcić jako samouk, czytać Biblię i „Wiadomości Literackie”, pisywać powieści z życia wywiadowców w Rosji i świata kryminalnego Mińszczyzny i Wileńszczyzny. *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy* został wydany drukiem przez Melchiora Wańkowicza w 1937 r. Następnie, na wniosek ministra sprawiedliwości, profesora Uniwersytetu Stefana Batorego (USB), specjalisty prawa handlowego Adama Chełmońskiego⁶³, prezydent Ignacy Mościcki ułaskawił więźnia, który został zwolniony ze Świętego Krzyża w sierpniu 1937 r. Wysłał wówczas telegram do Wańkowicza: „Za zdjęcie z krzyża dziękuję, dziękuję, dziękuję”⁶⁴. Wyszedł wychudzony, wycieńczony, chory, jednakże dość szybko odzyskiwał życiowe i twórcze siły.

Krótko przebywał w Warszawie i Zakopanem, gdzie prowadził „długie, chaotyczne, lecz niezwykle ciekawe rozmowy ze Stanisławem Ignacym Witkiewiczem”⁶⁵. Od grudnia 1937 do marca 1938 r., ze względu na nakaz sądowy, mieszkał w majątku Rohotna w woj. nowogródzkim. Wynajmował tam pokój w domu rodziny Wandy Roycewicz (z domu Wołłowicz)⁶⁶. Przeszedł wtedy z prawosławia na katolicyzm. Napisał także dedykowaną pośmiertnie Janowi Próchniewiczowi, wywiadowcy Oddziału II, powieść *Bogom nocy równi*, a następnie *Piąty etap*⁶⁷. Później przeniósł się do Wilna, gdzie wszedł w miejscowe środowisko literackie. We wrześniu 1939 r. wstąpił na ochotnika do Korpusu Ochrony Pogranicza. Ze swoim oddziałem dotarł do Grodna, zajętego już przez bolszewików, a następnie powrócił do Druskiennik, skąd z około dziesięcioma oficerami i żołnierzami wyruszył do broniącej się Warszawy. Po kapitulacji stolicy grupa ta rozproszyła się w Białymstoku, a pisarz powrócił do Wilna⁶⁸.

⁶² BPL, 1283, z. 1, Korespondencja, dokumenty i zapiski Sergiusza Piaseckiego z lat 1931–1937; M. Wańkowicz, *Wielka Niedźwiedzica świeci w okna więzienia*, „Wiadomości Literackie. Tygodnik” 1937, nr 23 (709), s. 1.

⁶³ LCVA, 175/11Bb/706, Akta osobowe profesora Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB Adama Chełmońskiego.

⁶⁴ K. Polechoński, *Żywot człowieka uzbrojonego...*, s. 47.

⁶⁵ BPL, 1121, t. II, List Sergiusza Piaseckiego do Stefanii Zahorskiej, 23 IV 1950 r.

⁶⁶ Wanda Roycewicz wyemigrowała do Brazylii. Osiedliła się w Rio de Janerio. Zmarła w kwietniu 1961 r. AIPN, BU 3637/83, Archiwum Ambasadora RP w Turcji. Akta tajne, korespondencja dyplomatyczna, sprawozdania, raporty o sytuacji.

⁶⁷ A. Pepłowski, *Wywiad polski na ZSRR...*, s. 60.

⁶⁸ K. Polechoński, *Żywot człowieka uzbrojonego...*, s. 54–55.

„TROCHĘ IM POMAGAŁEM”

Służba Piaseckiego w Okręgu Wileńskim Związku Walki Zbrojnej, a później Armii Krajowej rozpoczęła się – co zawsze podkreślał pisarz – bez składania przysięgi i trwała od 19 lutego 1940 do 7 lutego 1945 r.⁶⁹ Inicjatorem zaangażowania go do pionu dywersji był por. Boryczka ps. „Tońko”, „Brona”. Spotkania odbywali w jego konspiracyjnym mieszkaniu, u Marii Zabielskiej, przy ul. Mała Pohulanka 18/3⁷⁰. „Trochę im pomagałem – tak bohater niniejszego artykułu precyzował charakter tej współpracy, podkreślając jednocześnie swoją niezależność – bez żadnych zobowiązań”⁷¹. Przez cały okres działalności podziemnej miał dobre kontakty w komendzie okręgu, m.in. dzięki znajomości z ppor. Stanisławem Kiałką ps. „Jelonek”, „Bolesław”, a także ppłk. dypl. Julianem Kulikowskim „Ryngrafem” i por. Adamem Boryczką⁷². Z Kiałką spotkał się w Wilnie ostatni raz w listopadzie 1944 r., już po wejściu Sowietów⁷³. W okresie władzy litewskiej i „za pierwszego Sowietą” mieszkał na drugim piętrze w wynajmowanym pokoju kamienicy przy ul. Kalwaryjskiej⁷⁴. „Pokoik był mały, schludny i jasny. Łóżko lśniło bielą, róg kołdry zagięty na zewnątrz. Przed łóżkiem puszysty dywanik. Na nocnym stoliku flakon z kwiatami, karafka z wodą, popielniczka i mała lampka elektryczna z błękitnym kloszem. Naprzeciw okna zgrabny stolik i krzesło. W lewym kącie, przy drzwiach, duża szafa z dużym lustrem. Pod sufitem też lampa elektryczna. W prawym kącie umywalka z małym lustrem. Na ścianach dwie reprodukcje dobrych obrazów. A na lewo od drzwi – chyba dla dodania temu »panieńskiemu« ustroniu kawalerskiej aury – fotografia rzeźby nagiej kobiety o obfitych kształtach [...]. Lubił samotność. Mógł spokojnie myśleć i rozważać swe wrażenia. Każda rozmowa, nawet przypadkowo posłyszana, odżywała w jego pamięci”⁷⁵. Utrzymywał wówczas towarzyskie kontakty z byłą sekre-

⁶⁹ BPL, 1283/4, List Sergiusza Piaseckiego do Władysława Andersa, 21 X 1950 r.; AIPN By, 070/2489, t. II, Protokół przesłuchania Jerzego Łozińskiego, 3 II 1949 r.; AIPN Wr, 221/148, Relacja Kazimierza Rutkowskiego z października 1962 r.; R. Warakowski, *Komórka legalizacyjna Sztabu Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej w latach 1939–1947*, Bydgoszcz 1997, s. 82; *idem*, *Wileńskie dramaty w czasie wojny i w PRL. Komórka legalizacyjna Sztabu Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej w latach 1939–1947*, Krzeszowice 2013, s. 121; L. Tomaszewski, *Wileńszczyzna...*, s. 184; A. Woźniok, *Sergiusz Piasecki...*, s. 15; P. Niwiński, *Legalizacja Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej*, Warszawa 2024.

⁷⁰ AIPN, 0330/258/3, Protokół przesłuchania Adama Boryczki, 19 VII 1954 r.

⁷¹ Cyt. za: S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji*, Londyn 1964, s. 7. W liście do Komisji Weryfikacyjnej AK w Londynie pisał: „Pracowałem w różnych organizacjach i grupach podziemnych. Z AK miałem kontakty i współpracowałem na różnych polach, chociaż należałem stale do innej organizacji, która się nie scalała [...]. Obowiązującą członków AK przysięgę nie złożyłem i wyjaśniłem powody, dla których tego nie zrobię. Chciałem mieć zaufanie bez przysięgi i je miałem” (SPP, 349/59, List Sergiusza Piaseckiego, 1 VI 1959 r.).

⁷² LCVA, 175/6 (VIIC)/20, Akta osobowe studenta Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego USB Stanisława Kiałki; K.A. Tochman, *Skok po niepodległość. Pułkownik Adam Boryczka (1913–1988)*, Rzeszów 2016; *idem*, *Adam Boryczka. Z dziejów WiN-u*, t. 1–2, Zwierzyniec–Rzeszów 1999–2001.

⁷³ SPP, 4319/12/BI, Relacje, S. Kiałka, „Sergiusz Piasecki”, rkps, 29 VIII 1973 r.

⁷⁴ Numeru kamienicy nie udało się ustalić.

⁷⁵ S. Piasecki, *Autodenuncjacja...*, s. 170; K. Polechoński, *Żywot człowieka uzbrojonego...*, s. 60. Ulica Kalwaryjska jako miejsce pierwszego zamieszkania Piaseckiego po powrocie z kampanii 1939 r. pojawia się również w tomie *Człowiek przemieniony w wilka*, Łomianki b.d. (cyt. za: s. 32, 76). Dalej posługuję się w cytatach tomem wydanym przez Wydawnictwo LTW.

tarz USB, autorką pracy o etyce Andrzeja Towiańskiego, dr Walentyną Horoszkiewicz, opiekunką zmarłego we wrześniu 1944 r. byłego prorektora wileńskiego uniwersytetu ks. prof. Bronisława Żongołłowicza. Znali się jeszcze sprzed wojny. Później, ze względu na swą wywiadowczą i konspiracyjną przeszłość, wyjechał z miasta w obawie przed aresztowaniem. Według relacji Kiałki, w okresie apogeum akcji sowieckich służb bezpieczeństwa, wymierzonych w siatkę konspiracyjną ZWZ-AK, przebywał na wsi⁷⁶. Zmienił wygląd zewnętrzny, zapuścił wąsy. Tak pisał potem o sobie: „Wąsiki zmieniły zupełnie wyraz jego twarzy, ale rozpoznajemy znajomych nawet z tyłu, z dużej odległości, według sposobu chodzenia, ruchów i zarysu postaci [...]. Nie wkładał [już] kapełusza, lecz cyklistówkę. A jesionkę zastąpił kurtką. Zaczął wypracowywać sobie inny sposób poruszania. Nie chodził wyprostowany, pewnym, lekkim krokiem sportowca, lecz wolniej i ociężale. Głowę wciągał nieco w barki”⁷⁷. Uchodził za robotnika rolnego. Do Wilna przyjeżdżał rzadko⁷⁸.

„ŚPIEWAŁ PIĘKNE DUMKI BIAŁORUSKIE”

Przebywał wówczas w okolicach miejscowości Wilanów (Wilia Nowe), folwarku Ustronie koło Zielonych Jezior, w Barciach koło Rzeszy (ok. 20 km na północ od Wilna), majątku rodzinnym Jadwigi Krystyny Waszkiewiczówny. Wcześniej przyjeżdżał tam do niej Czesław Miłosz, który pozostał miłością jej życia⁷⁹, wraz ze Stefanem Jędrzychowskim⁸⁰. Ten ostatni będzie ścigany przez Egzekutywę Kedywu w wyniku wyroku śmierci za współpracę z bolszewikami, wydanego przez Wojskowy Sąd Specjalny. Wiosną 1943 r. Piasecki dostanie rozkaz likwidacji skazanego, niewykonany ze względu na przebywanie przezeń w Sowietach. „[Folwark] nie był dochodowy – pisał bohater niniejszego artykułu – bo dopiero go urządzano. Był pięknie położony, miał bardzo dobrą ziemię, wspaniałe łąki i dużo lasu. A w lesie dęby [...]. Duży dziedziniec po lewej stronie drogi. Tam były budynki gospodarskie i dom dla służby, który nazywano »letniakiem«. Dom mieszkalny

⁷⁶ Na temat „Bolesława” zob.: T. Balbus, „Cień generała Wilka”. *Zarys działalności w PRL oficera i historyka Okręgu Wileńskiego AK Stanisława Kiałki (1911–1980)* [w:] *Żołnierzowi Niepodległej. Księga dedykowana śp. gen. Mieczysławowi Huchli*, Rzeszów 2012, s. 297–343; T. Balbus, P. Niwiński, *Stanisław Kiałka (1911–1980)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 3, red. K. Krajewski, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002, s. 244–248.

⁷⁷ S. Piasecki, *Człowiek przemieniony w wilka*, Londyn 1964, s. 42–43.

⁷⁸ K. Polechoński, *Żywoć człowieka uzbrojonego...*, s. 60.

⁷⁹ Relacja Ewy Tomaszewicz, 3 VII 2024 r. Zob. także formę literacką: M. Nurowska, *Sergiusz, Czesław, Jadwiga*, Warszawa 2013. Piasecki pisał: „Czesława Miłosza zaprezentowałem [po wojnie w emigracyjnych „Wiadomościach”] zgodnie z prawdą jako renegata i moralną szmatę bolszewicką” (cyt. za: AET, KMK, bez sygn., List Sergiusza Piaseckiego do Mariana Kościakowskiego, 28 XII 1957 r.).

⁸⁰ LCVA, 175/2VICa/824, Akta osobowe studenta Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB Stefana Jędrzychowskiego; LCVA, 175/2VIB/112, Akta doktoryzacji Stefana Jędrzychowskiego; Archiwum Akt Nowych, 10 763, 9137, Akta osobowe funkcjonariuszy PPR/PZPR Anny Jędrzychowskiej i Stefana Jędrzychowskiego; A. Franaszek, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011, s. 181–182; T. Balbus, „Kilku zdrajców polskich». *Komuniści w Wilnie i formy kolaboracji z bolszewikami w okresie okupacji* [w:] *Kontrwywiad Drugiej Rzeczypospolitej. Polskie służby specjalne wobec ruchu komunistycznego w latach 1918–1939*, red. R. Majzner, Emów–Warszawa 2023, t. 10, s. 397–413.

stał na prawo od drogi, obok sadu i ogrodu warzywnego, niezbyt daleko od sosnowego lasku nad brzegiem jeziora”⁸¹. Piasecki malował tam akwarele (pejzaże z prowincji, scenki z życia wsi), szkicował portrety, pisywał wiersze. Na co dzień, za wyżywienie i nocleg, pomagał w pracach gospodarskich⁸².

Przed wojną Waszkiewiczówna, absolwentka Gimnazjum ss. Nazaretanek i prawa na USB, zrobiła aplikanturę w wileńskim Sądzie Okręgowym i pracowała jako referent w Wydziale Rolnictwa i Reform Rolnych Urzędu Wojewódzkiego w Łucku⁸³. Na przełomie 1939 i 1940 r. mieszkała z rodzicami w Wilnie przy ul. Portowej 10/1⁸⁴. Była tam już wcześniej odwiedzana przez znajomych z uniwersytetu, w tym przez Miłosza. Oprócz niej od wybuchu wojny przebywali w Barciach jej rodzice – Izabela z domu Buykówna i Antoni (dobrze sytuowany przed wojną ginekolog, pracujący najpierw jako ordynator Szpitala Kolejowego na Wilczej Łapie, a następnie pełniący tę samą funkcję na Oddziale Ginekologiczno-Położniczym Szpitala przy kościele św. św. Apostołów Jakuba i Filipa, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego z 1893 r. z praktyką w Berlinie, Dreźnie i Wiedniu, wiosną 1944 r. praktykujący w prywatnej Poradni Lekarzy Specjalistów przy ul. Garbarskiej⁸⁵) oraz siostra Maria Wrześniowska (absolwentka SGGW) z mężem Zygmuntem oraz dziećmi Izabelą i Krzysztofem.

Jadwiga uratowała rodzinę od aresztowania przez NKWD i deportacji do łagrów. „W czerwcu 1941 r. – pisał Andrzej Franaszek – dowiaduje się o planowanej przez Sowieców wywózce, w ostatniej chwili przywozi [do Barć] z Wilna ostrzeżenie: nie kończąc obiadu, uciekają na mokradła, ukrywają się przez dwa tygodnie, by wrócić do domu po wkroczeniu Niemców [...]. Wkrótce potem w jej życiu pojawia się Sergiusz Piasecki, który na Wileńszczyźnie był dowódcą oddziału AK wykonującego wyroki na kolaborantach i działał w »Legalizacji«, zajmującej się przygotowaniem fałszywych dokumentów. Jako Makarewicz ukrywa się w majątku sąsiadującym z Barciami, a u Waszkiewiczów pomaga przy wypasie koni. Nawiązuje z Jadwigą romans, gdy wyjeżdża do Wilna, ona – po kolejnym konflikcie z ojcem – podąża za nim”⁸⁶. Wnuczka pisarza, Ewa Tomaszewicz, tak przedstawiła okoliczności poznania się swoich dziadków: „Do folwarczku [Barcie] przybył przystojny mężczyzna w wieku około czterdziestki. Zjawił się tam z kolegą męża⁸⁷ cioci Marii [Wrześniowskiej – siostry Jadwigi]. Przebywał w pobliskim majątku pani Popielowej, pomagał tam w gospodarstwie. W rzeczywistości ukrywał się. Pani Popielowa przedsta-

⁸¹ S. Piasecki, *Człowiek przemieniony w wilka...*, s. 187–188.

⁸² Reprodukcyjne obrazów zob.: T. Balbus, M. Marczak, *Siedem twarzy Sergiusza Piaseckiego. Katalog wystawy*, Wrocław 2024; E. Tomaszewicz, *Gwiazdy Wielkiej Niedźwiedzicy...*, *passim*; G. Łukomski, *Sergiusz Piasecki...*, *passim*.

⁸³ Legitymacja kontraktowego praktykanta referendarskiego Wołyńskiego Urzędu Wojewódzkiego Jadwigi Krystyny Waszkiewiczówny, 30 XI 1937 r. (zbiory Ewy Tomaszewicz).

⁸⁴ LCVA, 175/2VICa/1677, Teczka osobowa studentki Wydziału Prawa USB Jadwigi Krystyny Waszkiewiczówny; LCVA, 167/1/95, Kwestionariusze rejestracyjne Wileńsko-Nowogródzkiej Izby Lekarskiej Antoniego Waszkiewicza.

⁸⁵ LCVA, R-601/1/52, Załącznik nr 9 do sprawozdania BIP Komendy Okręgu Wileńskiego za marzec 1944 r. (Organizacja służby zdrowia i opieki społecznej na Wileńszczyźnie).

⁸⁶ A. Franaszek, *Miłosz...*, s. 185.

⁸⁷ Brak bliższych danych.

wiła go jako nauczyciela gimnastyki, który rzekomo zajmował się jej dwuletnią wnuczką. Zaczął przychodzić częściej [...]. Był bardzo wymowny, potrafił zainteresować, opowiadać, miał dużą fantazję. Śpiewał piękne dumki białoruskie. Nosił wtedy nazwisko [Józef] Makarewicz. Niedaleko Barć znajdował się majątek zamieszkały przez Zajączkowskich. Pani Popielowa zwierzyła się ich córce, że ukrywający się u niej mężczyzna to w rzeczywistości Sergiusz Piasecki. Jakiś czas mieszkał w Barciach, pomagał w gospodarstwie”⁸⁸.

Piasecki napisze potem: „Nie była podobna ani do matki, ani do siostry. Była szczupłą, miała bladą, smutną twarz i duże, szare oczy pod ciemnymi łukami brwi”⁸⁹. 25 listopada 1952 r. Urząd Stanu Cywilnego w Olsztynie wydał odpis aktu małżeństwa, rzekomo zawartego przez bohatera tego artykułu z trzydziestoletnią Waszkiewiczówną 14 grudnia 1942 r. w Wilnie⁹⁰. Dokument ten został jednak wystawiony na podstawie sfałszowanej przez „legalizację” wileńskiej AK metryki ślubu, który nigdy się nie odbył. Dotychczas nie udało się odszukać w księgach metrykalnych w stolicy Litwy zapisu o zawarciu takiego związku małżeńskiego. We wspomnianym wcześniej folwarku Ustronie ukrywało się ok. 40 osób, wywodzących się z kręgów artystycznych i inteligenckich Wilna⁹¹, w tym Anna (Hanka) Bielicka i Ludwik Sempoliński, a także por. Boryczka.

„MIESZKANKO ICH BYŁO DOBRZE ZABEZPIECZONE”

Na przełomie 1941 i 1942 r. Piasecki zamieszkał w Wilnie, w pokoju wynajmowanym od nieznannej dzisiaj kobiety, w domu przy ul. Wiosennej na Antokolu, niedaleko kościoła św. św. Piotra i Pawła. Kilka tygodni później przybyła tam z Barć Waszkiewiczówna⁹². Pisarz tak prezentował swoje lokum: „[Latem] domku nie było widać z ulicy. Przesłaniały go bujne zarośla bżów, jaśminów i drzew owocowych [...]. [Zimą] śnieg zawałał domek na wzgórzu aż po okna. Trzeba było wkładać dużo czasu i wysiłku w oczyszczenie ścieżek do ulicy, studni, piwnicy, składzików na drewno. Chodnik wzdłuż parkanu stawał się coraz węższy. Można było usuwać z niego górne warstwy śniegu, ale ten, który leżał pod spodem, udeptany nogami przechodniów, stawał się twardy jak lód”⁹³. Kwatera była ustronnie położona na zalesionym wzgórzu. Prowadziła do niej ścieżka, biegnąca pod górę z głównej ulicy⁹⁴. „Starał się, aby mieszkanko ich było dobrze zabezpieczone. Gdy załatwiał sprawy w mieście, miał przy sobie dokumenty na nazwisko Kowalskiego. Gdy

⁸⁸ E. Tomaszewicz, *Gwiazdy Wielkiej Niedźwiedzicy...*, s. 144.

⁸⁹ S. Piasecki, *Człowiek przemieniony w wilka...*, s. 189.

⁹⁰ Wyciąg z aktu małżeństwa Jana Tomaszewicza i Jadwigi Waszkiewiczówny zawartego 14 XII 1942 r. w Wilnie, 25 XI 1952 r. (zbiory Ewy Tomaszewicz).

⁹¹ J. Bandzo, *Wspomnienia partyzanta 3. i 5. Wileńskiej Brygady Armii Krajowej*, Lublin 2015, s. 116; J. Surwiło, *Rachunki nie zamknięte*, Wilno 1992, s. 99–101.

⁹² LCVA, 147/11/71, Plan części Antokoła z 1934 r. Według rozbieżnych wersji miała to być ul. Wiosenna 1 (K.A. Tochman, *Słownik biograficzny cichociemnych*, t. 4, Zwierzyniec 2011, s. 37) lub Wiosenna 7 (K. Polechoński, *Żywot człowieka uzbrojonego...*, s. 60).

⁹³ S. Piasecki, *Człowiek przemieniony w wilka...*, s. 167.

⁹⁴ Cz. Miłosz, *Dykjonarz wileńskich ulic [w:] Pamiętnik wileński*, red. H. Chocianowiczowa, K. Okulicz, F. Wysłouch, Londyn–Łomianki 2010, s. 209.

wracał do domu, przeważnie późnym wieczorem, zwracał uwagę na to, czy nie jest śledzony i czy domek ich nie jest pod obserwacją. Potem szedł do składu na drewno, zostawił w skrytce komplet dokumentów i brał stamtąd inny na nazwisko Makarewicza [...]. Małutki pokój, w którym zamierzali pozostać do wiosny. W [przechodniej z właścicielką] kuchni było przeważnie ciemno, bo ich gospodyni szła wcześniej spać. Ale przez szparę pod jej drzwiami często było widać jaskrawe pasmo światła karbidówki. Mieli małą lampkę. Musieli oszczędzać naftę, która była bardzo droga i trudna do kupienia [...]. Szedł do kuchenki w ich mieszkaniu, gdzie panowało zimno. Był odporny na chłód. Zdejmował mokre albo ośnieżone trzewiki i je czyścił. Potem nalewał wody do dużej miednicy i parując jak koń, zgrzany na mrozie, mył się do połowy. Później było mu ciepło i czuł się odświeżony, a nawet mniej zmęczony. Wracał do pokoju, który był bardzo ciepły⁹⁵. W składziku przechowywał nie tylko fałszywe dokumenty, lecz także broń oraz nóż fiński, który zachował się do dzisiaj.

W pierwszej połowie lipca 1943 r. u Piaseckiego ukrywał się przez dwa tygodnie por. Boryczka, ranny podczas próby aresztowania go na ul. Bankowej 4. Następnie oficer wyjechał do majątku Kamionka koło Turgiel⁹⁶. Domy na Wiosennej i pobliskiej Letniej były także miejscem kwaterunku oficerów policji litewskiej oraz miejscem spotkań konspiracyjnych i akcji zbrojnych podkomendnych por. Czesława Grombaczewskiego „Juranda”⁹⁷.

17 czerwca 1944 r. w Wilnie urodził się syn Sergiusza i Jadwigi, Władysław Tomaszewicz⁹⁸. Poród odbył się prawdopodobnie na Oddziale Położniczym Szpitala przy kościele św. św. Apostołów Jakuba i Filipa. Sprawozdanie AK tak charakteryzowało stan tej placówki: „Wyposażenie w materiały bardzo słabe. Leki i specyfiki muszą chorzy zdobywać sami, również bieliznę pościelową przynoszą chorzy ze sobą, żywywienie niewystarczające, służba przemęczona chętnie bierze datki, śmiertelność dzieci nowonarodzonych większa niż przed wojną. Częste odleżyny i odparzenia, brak pieluszek i środków do prania”⁹⁹. Konspiracyjnym komendantem szpitala z ramienia AK był chirurg, dr Feliks Oleński¹⁰⁰. Władysław ochrzczony został na początku lipca 1944 r., w czasie bombardowania miasta przez sowieckie lotnictwo, w piwnicy domu przy ul. Portowej 10¹⁰¹.

⁹⁵ S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji...*, s. 44.

⁹⁶ K. Tochman, *Słownik biograficzny...*, t. 4, s. 37; W. Borodziejewicz, *Szósta Wileńska Brygada AK*, Warszawa 2012, s. 396.

⁹⁷ Cz. Cywiński, *Relacje z patroli [w:] 1. Wileńska Brygada AK „Juranda”. Wspomnienia*, wyd. L.J. Malinowski, Bydgoszcz 2002, s. 243. Szerzej zob.: T. Balbus, „Jurandowcy”. *Powstańcy wileńscy 1944. Historia i życie codzienne 1. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej*, Wrocław 2008; *idem, Brygada „Juranda”. Zarys historii 1. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej*, t. 1–2, Wrocław–Warszawa 2025.

⁹⁸ AIPN w Gdańsku, 645/312370, Akta paszportowe Władysława Tomaszewicza; *Metryka urodzenia Władysława Tomaszewicza 17 VI 1944 [w:] E. Tomaszewicz, Gwiazdy Wielkiej Niedźwiedzicy...* (fotografia dokumentu); A. Woźniak, *Sergiusz Piasecki...*, s. 15.

⁹⁹ LCVA, R-601/1/52, Załącznik nr 9 do sprawozdania BIP Komendy Okręgu Wileńskiego za marzec 1944 r. (Organizacja służby zdrowia i opieki społecznej na Wileńszczyźnie).

¹⁰⁰ LCVA, 175/3IXD/79/638, Akta osobowe studenta Wydziału Lekarskiego USB Feliksa Oleńskiego; LCVA, 175/14/69, Akta osobowe kierownika Kliniki Chirurgicznej USB dr. Feliksa Oleńskiego; LCVA, R-643/4/211, Akta osobowe lekarza miasta Wilna Feliksa Oleńskiego; AIPN, BU, 1532/15155, Akta paszportowe Feliksa Oleńskiego. Zob. także LCVA, 175/3IXD/79/90, Akta osobowe studentki Wydziału Lekarskiego USB Bronisławy Oleńskiej.

¹⁰¹ A. Franaszek, *Miłosz...*, s. 185.

„NAJLEPSZY DO WYKONYWANIA WYROKÓW”

W końcu lat siedemdziesiątych XX w. funkcjonariusz Służby Bezpieczeństwa PRL, w analizie sprawy operacyjnej dotyczącej rozpracowania żołnierzy wileńskiej AK, zapisał informacje pochodzące od konfidentów: „Sergiusz Piasecki był wspólnym znajomym [Mikołaja] Matulewskiego i Wacława Łozińskiego z okresu przynależności do AK. Obaj wspominają go jako najlepszego do wykonywania wyroków [śmierci]”¹⁰². Faktycznie tak było. W końcu lat pięćdziesiątych XX w. pisarz, w liście do Mariana Kościalkowskiego, stwierdził: „Do pracy [w Egzekutywie Kedywu] zabrałem się jedynie dlatego, że chciałem stworzyć aparat obronny przeciw denuncjatorom, którzy czuli się bezkarni i coraz zuchwalej współpracowali z gestapo. Chodziło o odstraszenie od denuncjacji i powstrzymanie gestapowców przed zabijaniem i kaleczeniem ludzi. Chodziło o samoobronę”¹⁰³. Nie była to łatwa służba. Jak stwierdzał sam Piasecki, w czasie, gdy dręczyły go w mieście sprawy Egzekutywy, wieczorami „uciekał w zamroczenia alkoholowe”¹⁰⁴. „Współpracował przede wszystkim z Kedywem – pisał żołnierz wileńskiej AK Leszek Jan Malinowski – jako specjalista od mokrej roboty”. Imponował podkomendnym swoim doświadczeniem i legendą wywiadowcy działającego w Bolszewii¹⁰⁵.

Do wileńskiej Egzekutywy Kedywu Piasecki, w końcowym okresie życia „zdecydowany przeciwnik kary śmierci”, a zarazem człowiek, który swego czasu otrzymał taką karę, został wprowadzony przez por. Boryczkę z pomocą wspomnianego powyżej prawnika i dziennikarza Andruszkiewicza ps. „Zygmunt”¹⁰⁶. Szef okręgowego pionu dywersji, cichociemny, wystawił po wojnie bardzo dobrą opinię byłemu podkomendnemu. Podkreślał jego odwagę, bezinteresowność, gotowość do niesienia pomocy innym, a przede wszystkim – co w Egzekutywie było niezwykle ważną cechą – zdolność przewidywania rozwoju sytuacji i mogących wystąpić w czasie akcji niespodziewanych zagrożeń dla wykonawców¹⁰⁷. Mackiewicz zauważał podobnie: „Od razu było widać, że to inna klasa. Skromny, jakby nawykły do opanowywania nerwów, w jego spojrzeniu dziwnie kojarzyła

¹⁰² Cyt. za: AIPN By, 044/642, Notatka dot. kontaktów Mikołaja Matulewskiego, 28 II 1977 r. (poz. 18.); LCVA, 190/1/376, Akta osobowe ucznia Gimnazjum oo. Jezuitów w Wilnie Mikołaja Matulewskiego; LCVA, 188/89, Podanie Mikołaja Matulewskiego do dyrekcji Gimnazjum im. J.I. Kraszewskiego w Wilnie w sprawie przyjęcia do szkoły w roku szkolnym 1930/1931; LCVA, 178/1/856, Sprawozdanie z egzaminu dojrzałości dla eksternów w Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Wilnie w 1939 r.; T. Balbus, „Za czyny bojowe z narażeniem życia”. *Kapitan Jerzy Łoziński (1912–1949) – oficer wileńskiej AK*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2016 (grudzień), nr 44, s. 97–130; *idem*, „Wypróbowany w najcięższych sytuacjach”. *Kapitan Jerzy Łoziński (1912–1949), oficer do zadań specjalnych kontrwywiadu wileńskiej Armii Krajowej*, „Biuletyn Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2016, nr 9, s. 93–100.

¹⁰³ AET, KMK, List Sergiusza Piaseckiego do Mariana Kościalkowskiego, 14 I 1958 r.

¹⁰⁴ S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji...*, s. 96.

¹⁰⁵ Cyt. za: L.J. Malinowski, *Strzępy wspomnień*, Bydgoszcz 2010, s. 197; M. Żuk-Kunaszewska, *Fragmenty wspomnień* [w:] *Łączniczki Okręgu Wileńsko-Nowogródzkiego Armii Krajowej. Wspomnienia, informacje biograficzne, wybór i oprac. L.J. Malinowski*, Bydgoszcz 2002, s. 306–307.

¹⁰⁶ Cyt. za: BPL, 1283/4, List Sergiusza Piaseckiego do Zarządu Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, 31 I 1958 r.; BPL, 422, S. Piasecki, „Streszczenie ważniejszych danych z okresu polskiego z uwzględnieniem działalności antybolszewickiej”, mps, 23 I 1950 r.; S. Piasecki, *Dla honoru organizacji...*, s. 19, 36–37.

¹⁰⁷ K. Polechoński, *Żywy człowiek uzbrojonego...*, s. 60.

się ponurość z łagodnością”¹⁰⁸. Od końca lutego do końca sierpnia lub początku września 1943 r. Piasecki, początkowo jako doradca techniczny do spraw uzbrojenia, wyszkolenia i planowania zamachów, *de facto* dowodził egzekutorami wileńskiej AK. Komenda okręgu wyznaczyła mu zadanie przywrócenia sprawności działania i dyscypliny w komórce likwidacyjnej, niemającej do czasu jego przyjścia żadnych sukcesów ani właściwego uzbrojenia¹⁰⁹. Pisarz tak wspominał okoliczności tej nominacji, zakamuflowanej pod funkcją inspektora technicznego: „Wydelegowany [zostałem] przez komendę [okręgu] na zlecenie drugiego zastępcy komendanta, »Michała« [ppłk. dypl. Kulikowskiego], do zbadania braku wyników w działalności Egzekutywy”¹¹⁰. W innym miejscu stwierdził: „W lutym 1943 r. na prośbę drugiego zastępcy Komendanta Okr[ęgu] »Wiano« zgodziłem się zbadać działalność Egzekutywy, która przez wiele miesięcy nie dawała żadnych wyników. Następnie zgodziłem się objąć kierownictwo nad Egzekutywą, bo inaczej nie można było poradzić sobie z jej członkami, którzy uchylali się od kontaktów, składali fałszywe raporty, stawiali fantastyczne wymagania: auta, motocykli, karabinów maszynowych, dużych pieniędzy. Od marca zaczęto wykonywać zorganizowane przeze mnie akcje [...]. Brak działalności Egzekutywy był skandaliczny”¹¹¹.

„JEDNI MÓWILI O NIM DESPERAT, INNI SZALENIEC”

W śledztwie prowadzonym po wojnie przez komunistyczny Urząd Bezpieczeństwa Witold Milwid tak przedstawił przejęcie Egzekutywy przez Piaseckiego: „Na początku marca 1943 r. w Wilnie udałem się z polecenia Włodzimierza Leśniewskiego »Drobinki« wraz z nim na spotkanie kontaktowe, które miało się odbyć na ul. [Juliusza] Słowackiego z ówczesnym zastępcą dowódcy Małej Komendy Dywersji ps. »Tońko« [...]. Spotkanie odbyło się na ulicy obok gmachu dyrekcji kolejowej. Na spotkanie »Tońko« przyszedł z osobnikiem, którego przedstawił nam jako przyszłego instruktora akcji likwidacyjnych, zaznaczając jednocześnie, że ma on specjalne zadania dla naszej grupy. Po umówieniu się na następne spotkanie z tym osobnikiem, którego »Tońko« przedstawił, spotkanie zakończyło się. W kilka dni później odbyło się spotkanie z nim w mieszkaniu prywatnym Włodzimierza Leśniewskiego przy ul. Zakrętowej 55/1. Na spotkaniu tym był obecny ten osobnik, Leśniewski i ja. Zebranie zostało rozpoczęte. Osobnik ten oświadczył nam, że nazywa się Sergiusz Piasecki i jest autorem książki *Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy*.

¹⁰⁸ J. Mackiewicz, *Wielkie tabu i drobne fałszerstwa*, Londyn 2015, s. 168–169.

¹⁰⁹ AIPN, 0330/258/3, Protokół przesłuchania Adama Boryczki; AIPN Wr, 221/302, List Jerzego Urbankiewicza do Romana Koraba-Żebryka, 1 VII 1985 r.; AIPN Wr, 221/167, List Stanisława Ochockiego do Romana Koraba-Żebryka, 31 VIII 1975 r.

¹¹⁰ Cyt. za: BPL, 1283, z. 3, Oświadczenie Sergiusza Piaseckiego w sprawie Józefa Mackiewicza, 24 VI 1946 r.; S. Piasecki, *Dla honoru organizacji...*, s. 18–20.

¹¹¹ Cyt. za: SPP, 349/59, Pismo Sergiusza Piaseckiego do Komisji Weryfikacyjnej AK, 1 VI 1959 r.; LCVA, R-1399/644/61 i R-1399/1/32, Sprawozdanie Komendantury Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa na Litwie do Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy z 31 I 1943 r. (tam zniekształcone nazwiska skazanych przez sąd podziemny w Wilnie); *Komunikat Sądu Specjalnego RP*, „Niepodległość”, 1–15 XII 1942 r.; K. Polechoński, *Żywoć człowieka uzbrojonego...*, s. 56–57; A. Woźniok, *Sergiusz Piasecki...*, s. 15.

Powiedział, że do naszej grupy przysłany został przez dowództwo Komendy Małej Dywersji jako inspektor zamachów likwidacyjnych [...]. Oświadczył nam, że dla naszej grupy będzie miał zdania specjalne, które nam później wyjaśni. Ponieważ wówczas był aktualny zamach na redaktora »Gońca« [Czesława] Ancerewicza, omawialiśmy wtedy z Sergiuszem Piaseckim ten zamach¹¹². W innym zeznaniu Milwid przedstawił w podobny sposób okoliczności wejścia nowego dowódcy do komórki egzekucyjnej, choć błędnie przesunął datę pierwszego spotkania o kilka miesięcy: »Sergiusza Piaseckiego poznałem w Wilnie w czerwcu 1942 r. Został przysłany przez dowódcę Małego [tj. miejskiego] Kedywu »Tonkę« jako instruktor grupy egzekucyjnej. Jak mówił Włodzimierz Leśniewski »Drobinka«, został bezpośrednio przez »Tonkę« przedstawiony jako instruktor grupy egzekucyjnej. Na terenie [naszej] działalności używał ps. »Konrad«. Z grupą egzekucyjną współpracował do połowy 1943 r., organizując szereg zamachów [tj. likwidacji konfidentów i kolaborantów]»¹¹³.

Po wejściu do wileńskiej Egzekutywy Kedywu Piasecki odsunął od spraw decyzyjnych dotychczasowego dowódcę Leśniewskiego i zorganizował pierwsze udane zamachy¹¹⁴. „– A osłona, ubezpieczenie? – Co jeszcze?... Ogień zaporowy, auto pancerne? To nie wojna, ani ćwiczenia. Nie mamy nawet takich warunków, jakie ma Warszawa [...]. Ale mamy dość środków, aby zgładzić każdego szkodliwego typu. Na to są potrzebne spryt, rozum, inteligencja, zdecydowanie”¹¹⁵. Powyższa odpowiedź pisarza na pytanie Leśniewskiego dobrze oddaje stan bezwładu, panujący w Egzekutywie przed przyjściem »Konrada». Znajomość Wilna i województwa wileńskiego, języka polskiego, białoruskiego i rosyjskiego, zasad konspiracji, przeszkolenie i praktyka „zakordonowego” agenta wywiadu, łatwość nawiązywania kontaktu z ludźmi przy zachowaniu ostrożności, trzeźwość patrzenia na otaczający świat przez pryzmat doświadczeń czterdziestolatka – wszystko to sytuowało go na najwyższej półce dowódczej. „Nie znał lęku. Jedni mówili o nim desperat, inni szaleniec”¹¹⁶. W rzeczywistości nie był ani pierwszym, ani drugim. Każdą akcję

¹¹² Cyt. za: AIPN By, 070/2489, t. I, Protokół przesłuchania Witolda Milwida (vel Tadeusza Wysockiego), 30 X 1948 r.; LCVA, 1399/644/61, Sprawozdanie Komendantury Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa na Litwie do Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, 31 III 1943 r.; T. Balbus, *Likwidacja w kościele św. Katarzyny w Wilnie. Życie i śmierć Czesława Ancerewicza (1888–1943)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, t. 7, red. T. Dubicki, Łomianki 2016, s. 116–160; P. Rokicki, *Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na Wileńszczyźnie* [w:] *Organy bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego*, red. W. Grabowski, Warszawa 2005, s. 92–111; J. Wołkonowski, *Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na Wileńszczyźnie w latach II wojny światowej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2007, t. 5, s. 121–137.

¹¹³ Cyt. za: AIPN By, 070/2489, t. XIII, Protokół przesłuchania Witolda Milwida, 3 II 1949 r.; Lietuvos Ypatingasis Archyvas (dalej: LYA), 9170, t. III, Zaświadczenie Komendantury Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa na Litwie (Obóz Pracy w Prawieniszkach) dotyczące zwolnienia Włodzimierza Leśniewskiego, 4 XI 1943 r.; LCVA, 175/VICa/3584, Teczka osobowa studenta Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Włodzimierza Leśniewskiego; LCVA, 187/2/730, Akta osobowe kandydata do Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie Włodzimierza Leśniewskiego; LCVA, 178/1/646, Teczka kandydata do Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Wilnie Włodzimierza Leśniewskiego. Zob. także: P. Niwiński, *Garnizon konspiracyjny miasta Wilna*, Toruń 2000.

¹¹⁴ LYA, 9269/3, Protokół przesłuchania Michała Pełki (wł. Jerzego Urbankiewicza) z listopada 1944 r.

¹¹⁵ S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji...*, s. 65.

¹¹⁶ A. Woźniok, *Sergiusz Piasecki...*, s. 16.

drobiazgowo planował. Samodzielnie przeprowadzał wywiady środowiskowe, obserwacje uliczne, kontrole używanej broni. Rozpoznawał topografie uliczek, zabezpieczenie bram, rozkłady klatek schodowych. Tak pisał potem o tej roli: „Rysował starannie na dużym arkuszu papieru dokładny plan ulic śródmieścia. Robił to z pamięci, ale poprzednio, w ciągu dwóch dni, zbadał dokładnie tamtą dzielnicę. Po skończeniu planu dodał z boku szkic gmachu, którego drzwi frontowe wychodziły na dwie, równoległe położone ulice. Potem zaznaczył krzyżykami na ogólnym planie miejsca wykonawców wyroku w momencie rozpoczęcia akcji. Strzałkami wskazał kierunki ich ruchów. Następnie napisał nazwy ulic i numery kilku domów”¹¹⁷. W czasie przeprowadzonej pod Ostrą Bramą likwidacji Anny Danuty Wyleżyńskiej¹¹⁸, zdenerwowany, zaniepokojony o los egzekutora, ppor. Sergiusza Kościalkowskiego „Fakira”, obserwował przebieg zamachu kilkanaście metrów od miejsca akcji¹¹⁹. Żaden z dowódców Egzekutywy nie dokonywał samodzielnie tak szczegółowego rozpoznania miejsc akcji, tras odwrotu czy wariantów awaryjnych¹²⁰. Piasecki wspominał, że „były też akcje, które pozostały ściśle tajne”¹²¹. Należały do nich likwidacje bolszewików różnych narodowości (w tym Polaków), wspierających działalność dywersyjną i szpiegowską Związku Sowieckiego. W innym z listów pisarz dodawał, że „do Gestapo [w Wilnie] komuniści dawali spisy Polaków, którzy pracowali konspiracyjnie. Oczywiście i przy tym załatwiali swoje porachunki osobiste”¹²². Skuteczna akcja neutralizacyjna wobec polskich bolszewików, działających w mieście, została przeprowadzona przez oficerów kontrwywiadu AK w czerwcu 1944 r.¹²³

Na przełomie czerwca i lipca 1943 r. Piasecki odnowił zerwane po wybuchu wojny kontakty z Mackiewiczem, mieszkającym w Czarnym Borze, 12 km od Wilna¹²⁴. „On też – pisał ten ostatni – uprzedzał mnie przed intrygami i »wyrokami« przeciwko mnie”¹²⁵. Został zapamiętany przez Mackiewicza jako człowiek z wąsikami, w czapce zsuniętej trochę na oczy, chodzący w zniszczonym płaszczu¹²⁶. „Podszedł do mnie [jesienią 1943 r.

¹¹⁷ S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji...*, s. 63.

¹¹⁸ LCVA, 1399/644/61, Sprawozdanie Komendantury Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa na Litwie do Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy za okres 1–31 VII 1943 r.; T. Balbus, *Likwidacja pod Ostrą Bramą. Życie i śmierć Danuty Wyleżyńskiej (1922–1943)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, t. 5, red. T. Dubicki, Łomianki 2015, s. 71–95.

¹¹⁹ Szerzej zob.: T. Balbus, „Fakir”. *Sergiusz Kościalkowski. Biografia egzekutora Kedywu, dowódcy szwadronu brygady „Juranda”, komendanta oddziału partyzanckiego Armii Krajowej (na tle historii Okręgu Wileńskiego)*, t. 1: *Życie i wojna na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2018; t. 2: *Wojna i śmierć na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2019; t. 3: *Śmierć i zagłada na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2020.

¹²⁰ Pochodzący z Łodzi Jerzy Urbankiewicz jako dowódca Egzekutywy nie odbywał spotkań z podkomendnymi wchodzącymi w skład Sekcji Wywiadowczej. Ograniczał się do przyjmowania od dowódcy sekcji ustnych raportów z obserwacji ludzi przeznaczonych do likwidacji. Zob. *List Jerzego Urbankiewicza do Stanisława Kiałki z 11 XII 1977 r.* [w:] *Stanisław Kiałka. Legenda wileńskiej konspiracji...*, s. 658 („Z grupą wywiadowczą bezpośredniego kontaktu nie miałem”).

¹²¹ SPP, 349/59, Pismo Sergiusza Piaseckiego do Komisji Weryfikacyjnej AK, 1 VI 1959 r.

¹²² AET, KMK, List Sergiusza Piaseckiego do Mariana Kościalkowskiego, 14 I 1958 r.

¹²³ LCVA, R-601/1/69, Biuletyn informacyjny BIP Komendy Okręgu Wileńskiego AK, 26 VI 1944 r.; LCVA, R-601/1/59, Raport sytuacyjny BIP Komendy Okręgu Wileńskiego AK za czerwiec 1944 r.

¹²⁴ AIPN By, 070/2489, t. I, Protokół przesłuchania Witolda Milwida (vel Tadeusza Wysockiego), 30 X 1948 r.

¹²⁵ *List J. Mackiewicza do Z.S. Siemaszko z 3 II 1981 r.* [w:] Z.S. Siemaszko, *Józef Mackiewicz. Listy, opracowania, wspomnienia*, Lublin 2009, s. 74.

¹²⁶ J. Mackiewicz, *Nie trzeba głośno mówić...*, s. 311.

w parku Cielętnik pod górą Zamkową] człowiek, którego nie poznałem. Twarz wysuszone, oczy migotliwe, kurzowiec stary, wyplamiony, wymięty”¹²⁷.

„NIE POCIĄGA MNIE ZABAWA W KONSPIRACJĘ”

Z upływem czasu Piasecki zniechęcał się do działalności w Egzekutywie Kedywu. Wpływ na to miał wiek, doświadczenie, charakter przeprowadzanych akcji, nasilające się konflikty wewnętrzne, a także Waszkiewiczówna, którą zaczął się opiekować. „Mam z dawnych lat – napisze potem – duże doświadczenie i nieufnie odnoszę się do sprytu i dyskrecji konspiratorów. Często na nich się zawodziłem. [...]. Nie pociąga mnie zabawa w konspirację [...]. Przeszedłem tę chorobę, kiedy byłem młodzieńcem. Należałem do kilku konspiracji i nawet miałem własną, która działała dość dobrze. Mimo to nie dokończyłem setnej części tego, co chciałem, ani dziesiątej tego, co mogłem. Wówczas straciłem ochotę do wszelkiej działalności podziemnej [...]. Dla dobra Polski pracowałem i chcę pracować, ale nie chcę postępować lekkomyślnie, ani bawić się w konspiratora, bo za to ktoś może zapłacić”¹²⁸. W połowie września 1943 r., już po odejściu „Konrada”, dowodzona przez por. Urbankiewicza „Jurka” komórka likwidacyjna zastrzeliła inspektora litewskiej policji kryminalnej Mariana Padabę. W ramach represji Niemcy aresztowali ok. 120 Polaków, z których dziesięciu – w tym dwóch profesorów, oficera rezerwy, nauczyciela i aktora – rozkazali rozstrzelać. W ten sposób Egzekutywa została zmuszona do zawieszenia na ponad dwa miesiące wykonania kilku następnych wyroków śmierci, orzeczonych przez Wojskowy Sąd Specjalny. Jej akcje zostały wznowione na początku grudnia¹²⁹.

Dowódca wileńskich kedywiaków, por. Boryczka, miał dobrą opinię o swoich podkomendnych z Egzekutywy Kedywu, w tym o Piaseckim i Sergiuszu Kościańskim: „Przypadli mi do gustu. Widzę, że można tu pracować nawet na trzy zmiany”¹³⁰. Jednak niektórzy podkomendni „Konrada”, w tym pochodzący z Łodzi por. Urbankiewicz, wykorzystując kryminalne epizody z życia swojego szefa, popularyzowali jego czarną legendę („były przemytnik”; „zabił człowieka, za co został aresztowany”, „siedział w więzieniu”) zarówno w okresie konspiracji oraz śledztwa NKWD w Wilnie, jak i w Polsce powojennej. Powodem pretensji „Jurka”, osiadłego w PRL po powrocie z łagrów, pracującego jako literat i dziennikarz, do przebywającego na emigracji „Konrada” stały się dwa jego autobiograficzne tomy: *Człowiek przemieniony w wilka* i *Dla honoru Organizacji*¹³¹. Sergiusz Kościański dostrzegał to zjawisko już w okresie wspólnej służby w komórce likwida-

¹²⁷ *Idem, Nudis Verbis*, Londyn 2003, s. 437.

¹²⁸ S. Piasecki, *Człowiek przemieniony w wilka...*, s. 42, 69.

¹²⁹ T. Balbus, *Temida podziemnego Wilna*, cz. 1, „Magazyn Kurier Wileński”, 27 IV – 3 V 2024 r., nr 16/47, s. 28–32, cz. 2, „Kurier Wileński. Magazyn”, 4–10 V 2024 r., nr 17/50, s. 28–32.

¹³⁰ A. Boryczka, *Zaskoczenie [w:] Drogi cichociemnych*, red. Z. Gawryś, Warszawa 2013, s. 193.

¹³¹ LYA, 9269/3, Protokół przesłuchania Michała Pełki (wł. Jerzego Urbankiewicza) z listopada 1944 r.; J. Urbankiewicz, *Kedyw-Egzekutywa...*, s. 18–19; L.J. Malinowski, *Szkice o kulturze wileńskiej*, Bydgoszcz 2012, s. 204.

cyjnej. Zapisał w dzienniku: „Tak ofiarnego bojownika, jak »Konrad«, zniekształcono. Otoczono go błotem obelg, przypominając więzienną przeszłość. Jakże oni, »klika«, mogą się zgodzić podporządkować człowiekowi, który [miał] »więzienie, sądy, winy, straszne winy«¹³². A ile to razy prosili go, żeby poprowadził na robotę prywatną, na zarobek, czyli na rabunek, z bronią w ręku. Tyle nędznej hipokryzji!¹³³ Owszem, byłem przy nim. Podobał mi się. I mnie pewnie zawdzięcza, że otworzyłem mu oczy”¹³⁴.

Piasecki miał podobne odczucia. „Najwięcej raziła mnie – pisał – niechlujna, nie-ideowa praca, plotkarstwo, intrygi, brak koleżeństwa”¹³⁵. Odszedł z funkcji dowódczej na początku września 1943 r. na własną prośbę. „Fakir” zapisze potem w swoim dzienniku: „»Konrad« widząc, że otacza go wszelkie niechlujstwo, postanowił się usunąć. Ustąpił z pracy. Raz trzeba powiedzieć dość”¹³⁶. Sam Piasecki w liście do Mariana Kościalkowskiego, starszego brata „Fakira”, pisał: „Gdy zobaczyłem, że aparat ten kuleje, że wchodzi do niego agenci bolszewicy¹³⁷, że są plotki, intrygi, zawiści, właśnie, rozgrywki personalne, kłamstwa, tchórzostwo, robotę porzuciłem. Nie dawała żadnej satysfakcji. Wykonałem kilka ryzykownych akcji, ratując z rąk Gestapo dokumenty katyńskie, zrobiłem sam zamach na gestapowca wyróżniającego się okrucieństwem, następnie przyjęte na prośbę komendy [okręgu] AK kierownictwo grupy przekazałem w inne ręce. Uważałem, że mogę walczyć tylko poważnie z ideowymi ludźmi”¹³⁸. Był zmęczony zarówno charakterem działalności podziemnej, jak i konfliktami wśród podkomendnych. Niektórzy, wykorzystując kontakty miejskiej „Bazy” Kedywu w Wilnie, dowodzonej przez ppor. Bronisława Krzyżanowskiego „Bałtruka”, składali donosy na swojego dowódcę do komendy okręgu. Twierdzili, że zamierza organizować zamachy niemożliwe do wykonania, narażając ludzi na śmierć. Według Milwida Piasecki odszedł po konflikcie z Urbankiewiczem¹³⁹. Sam Milwid również pisał raporty do szefa Kedywu z żądaniem odwołania „Konrada”¹⁴⁰. Taka atmosfera nie mogła sprzyjać wykonywaniu zadań, do których Egzekutywa została

¹³² Terminem „klika” ppor. Sergiusz Kościalkowski „Fakir” określał grupę, w skład której wchodził: por. Jerzy Urbankiewicz „Jurek”, Kazimierz Rutkowski „Kurzawa”, Bolesław Rutkowski „Baret”, Witold Milwid „T-5”. Zob. *Spowiedź Sergiusza*, oprac. A. Kościalkowski, [Zabrze] 2011, s. 102–103.

¹³³ Akcje rekwizycyjne miały zostać wykorzystane do późniejszego oskarżenia Piaseckiego o to, że „używa Egzekutywy do celów osobistych” (S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji...*, s. 148). Należy zauważyć, że komenda okręgu zlecała wówczas Kedywowi przeprowadzanie akcji rekwizycyjnych, obejmujących m.in. towary i pieniądze, w instytucjach niemieckich i litewskich pod legendą kryminalną. Mogły się jednak odbywać jedynie na wyraźny rozkaz zastępcy komendanta okręgu.

¹³⁴ *Spowiedź Sergiusza...*, s. 106.

¹³⁵ S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji...*, s. 193.

¹³⁶ *Spowiedź Sergiusza...*, s. 110.

¹³⁷ Przypadek tego rodzaju nie został stwierdzony. Jest to bardziej emocjonalna wypowiedź emigranta niż stan faktyczny. Zob. także: T. Balbus, *Kontrwywiad Armii Krajowej i Abwehry na Wileńszczyźnie wobec bolszewików. Współpraca czy gry operacyjne?* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2015, s. 250–283; T. Balbus, *Kontrwywiad Polski Podziemnej wobec okupacji sowieckiej (1944–1948)* [w:] *Sekretna wojna. Z dziejów kontrwywiadu II RP*, red. Z. Nawrocki, Poznań 2014, s. 491–502.

¹³⁸ AET, KMK, List Sergiusza Piaseckiego do Mariana Kościalkowskiego, 14 I 1958 r.

¹³⁹ AIPN By, 070/2489, t. XIII, Protokół przesłuchania Witolda Milwida, 3 II 1949 r.; S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji...*, s. 72–73, 148.

¹⁴⁰ AIPN By, 190/3657, Protokół rozprawy głównej Wojskowego Sądu Rejonowego w Bydgoszczy, 22 VIII 1949 r. (Zeznanie Witolda Milwida).

powołana. „Przez cały czas nie opuszczała go niechęć do sprawy, której się podjął. Była mu przykra nie tylko ze względu na jej rodzaj, ale i dlatego, że trafił na opór ludzi, którym szczerze chciał pomóc. Jednak pracował wytrwale, aby wszystko zorganizować i zmusić Egzekutywę do czynów [...]. Chciał ująć w ręce całość zagadnienia i tak pokierować Egzekutywą, aby była później zdolna do działania i bez nadzoru. Przeszkadzał mu nadmiar szczegółów, które wyłaniały się w trakcie pracy”¹⁴¹. Jako powód odejścia z komórki likwidacyjnej Piasecki wskazał także dekonspirację swojej osoby. Został zatrzymany i choć uciekł, czuł się „poważnie zagrożony”. „Byłem aresztowany [na rynku Drzewnym], lecz zdołałem zbiec”¹⁴². Bliższe okoliczności zatrzymania i ucieczki pisarza, prowadzonego ul. Zawalną i Trocką na posterunek policji przy ul. Dominikańskiej, nie są znane, z wyjątkiem wersji przedstawionej w tomie *Dla honoru Organizacji*. Z ul. Trockiej Piasecki miał przedostać się bramą i podwórkami na ul. Wileńską. Po tym incydencie uznał, że w Wilnie jest „spalony” i powinien je opuścić¹⁴³.

„SZCZEGÓLNIIE LUBIŁ WYCIECZKI NAD WILIĘ”

Po rezygnacji z funkcji dowódczej pisarz przeniósł się na prowincję, w okolice podwileńskiej Rzeszy. Znał dobrze tereny położone na północ od miasta. „Droga [z Wilna] – precyzował dojście do nowego miejsca zamieszkania – która prowadzi do Nowych Werek. Stamtąd trzeba skręcić w lewo w kierunku na słynne Zielone Jezioro. Prowadzi tam polna droga. A następnie około trzech kilometrów do folwarku. Jest w pobliżu las. Zobacz go pan na prawo od drogi. Można tam trafić bez pytania”¹⁴⁴. Odpoczywał wśród przyrody, odreagowywał stresy związane z akcjami likwidacyjnymi, pływał, chodził na grzyby. Tak pisał potem o sobie i tym okresie: „Miasto i ponure koszmary życia, które go w nim dławiły, zostały na krańcu świadomości. Znikła stała czujność, od której tam mógł uciec tylko w zamroczenie alkoholowe. Czuł teraz, że prędko odzyskuje zdrowie fizyczne i spokój. Rano wstawał rześki. Cieszył się nadchodzącym dniem i dalekimi spacerami w nieznane lasy. Szczególnie lubił wycieczki nad Wilię. Tam się kąpał po kilka razy i opalał w słońcu. Potem wracał do folwarku – zawsze innymi drogami, by poznać dobrze okolice”¹⁴⁵. Ponownie zaczął wówczas pisać powieści. „Należałem do kilku grupiek podziemnych. W tym okresie czasu pracować literacko nie miałem możliwości”, napisze nie całkiem precyzyjnie o tym okresie, już na emigracji¹⁴⁶. Tymczasem to właśnie w czasie okupacji niemieckiej zakończył pracę nad pierwszym

¹⁴¹ S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji...*, s. 50.

¹⁴² AET, KMK, List Sergiusza Piaseckiego do Komisji Weryfikacyjnej AK w Londynie w sprawie Sergiusza Kościółkowskiego, 17 V 1959 r.

¹⁴³ S. Piasecki, *Dla honoru Organizacji...*, s. 200–203.

¹⁴⁴ *Ibidem*, s. 209.

¹⁴⁵ S. Piasecki, *Upadek wieży Babel*, Warszawa 2002, s. 40–41.

¹⁴⁶ BPL, 1283/5, List Sergiusza Piaseckiego do Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk z przełomu 1956 i 1957 r.

tomem romantycznej trylogii złodziejskiej *Jabluszeko*. „Skończyłem w styczniu 1944 r.”, informować będzie we wstępie do tej książki¹⁴⁷. W końcu maja 1944 r. przerwał pracę nad napisanym w 70 proc. tomem *Spojrzą ja w okno*¹⁴⁸. Jednak „[z] Armią Krajowątrzymał do końca” – zauważył niechętnie nastawiony do podziemia, za wydanie na niego niesprawiedliwego (później odwołanego) wyroku śmierci, Mackiewicz, któremu bohater niniejszego artykułu uratował życie¹⁴⁹.

Po wejściu bolszewików Piasecki unikał, ze względów bezpieczeństwa, kontaktów konspiracyjnych i rzadko przyjeżdżał do Wilna. Miał mieszkać i pracować w kołchozie pod miastem. Gdyby został aresztowany przez NKWD za działalność wywiadowczą z pierwszej połowy lat dwudziestych i publikację książek o ostrzu antykomunistycznym, otrzymałby niewątpliwie wyrok śmierci, i to zapewne nie w Wilnie, ale po kilkuletnim śledztwie w Moskwie. W tym czasie kedywiacy zlikwidowali, już bez nadzoru „Konrada”, sowieckiego kolaboranta, uzdolnionego poetę, Teodora Bujnickiego¹⁵⁰.

W kartotekach KGB, znajdujących się w Litewskim Archiwum Specjalnym w Wilnie, Piasecki nie figuruje. Natomiast jego osoba, jako dowódcy Egzekutywy Kedywu, pojawiła się w zeznaniach żołnierzy AK, aresztowanych przez kontrwywiad wileńskiego NKGB w latach 1944–1945. W rezultacie czekał na sprawę poszukiwawczą¹⁵¹. „Bolszewicy mają aż nadto przeciw niemu” – trafnie konstatował we wrześniu 1946 r. Wańkowicz, człowiek, który wyciągnął go z więzienia, a następnie pozbawił dochodów z działalności literackiej. Sam Piasecki określił go później jako „arcyłajdaka, bolszewickiego lokaja”¹⁵².

Decyzja o ewakuacji zapadła po konferencji jałtańskiej. 27 lutego 1945 r. w Wilnie wystawiono kartę ewakuacyjną Głównego Pełnomocnika PKWN, na nazwisko Tomaszewicz, dla Piaseckiego, jego żony i synka. Rodzice podali, że zamierzają udać się do Gdańska, a w Wilnie mieszkają przy ul. Konduktorskiej 7/1¹⁵³. Był to boczna uliczka, położona w dzielnicy Kominy (przyległa do Nowego Świata), za wiaduktem kolejowym w kierunku wyjazdu z miasta. Odchodziła łagodnym łukiem w górę od ul. Poleskiej, położonej równolegle do torów kolejowych, skręcających niedaleko stąd w stronę Lidy. Okolica zabudowana była parterowymi i jednopiętrowymi domkami, zbudowanymi z drewna lub cegieł. Piaseccy wyjeżdżali ze względów bezpieczeństwa osobno, w maju i czerwcu 1945 r.

¹⁴⁷ S. Piasecki, *Jabluszeko...*, s. 5.

¹⁴⁸ S. Piasecki, *Autodenuncjacja...*, s. 43.

¹⁴⁹ List J. Mackiewicza do Z.S. Siemaszko z 3 II 1981 r..., s. 74.

¹⁵⁰ T. Balbus, „Czy jesteś nikczemny, czy tylko mały i słaby?”. *Życie i śmierć Teodora Bujnickiego (1907–1944)*, „Biuletyn Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2016 (grudzień), nr 12 (320), s. 38–47.

¹⁵¹ LYA, 2553/251, Protokół przesłuchania Włodzimierza Leśniewskiego sporządzony w Oddziale Śledczym NKGB w Wilnie, 20 III 1945 r.; LYA, 3777/55/77-78, Dokumenty śledcze NKWD LSRS (odpis maszynowy wileńskiego KGB, 1959 r.); W. Śleszyński, *Działalność wywiadowcza...*, s. 37 („jego działalnością interesowało się po wojnie NKWD [ZSRS]”).

¹⁵² BPL, 1283, z. 2, List Melchiora Wańkowicza do Władysława Andersa, 29 IX 1946 r. (dopisek Sergiusza Piaseckiego na liście).

¹⁵³ BPL, 1283, z. 2, Karta ewakuacyjna Jana Tomaszewicza, Władysława Tomaszewicza, Jadwigi Tomaszewicz z 27 II 1945 r.

„STRACIŁEM ZAUFANIE DO LUDZI”

Jeśli wierzyć zachowanym dokumentom, po ewakuacji pisarz mieszkał w Toruniu (od lipca 1945 r., ul. Poznańska 36/4)¹⁵⁴, Krośnie nad Odrą (od października tegoż roku, przy pl. Bolesława Prusa 14) oraz Gdańsku (od początku stycznia 1946 r.)¹⁵⁵. 30 kwietnia 1946 r. nielegalnie opuścił Polskę. Do ucieczki wykorzystał kontakty uruchomione przez ppłk. dypl. Antoniego Olechnowicza „Pohoreckiego”, Michała Warakomskiego „Piotra” oraz samowolnego rotmistrza, późniejszego wieloletniego (do 1990 r.) konfidenta bezpieki, Zygmunta Augustowskiego „Huberta”¹⁵⁶. Gdyby został, wcześniej czy później byłby aresztowany przez bezpiekę. Przez Czechy i Niemcy przedostał się do Włoch. Jego żona i syn pozostali w kraju. Zamieszkali w Giżycku pod przybranym nazwiskiem Tomaszewicz.

We Włoszech pisarz dotarł do 2 Korpusu gen. Władysława Andersa, do którego został wcielony dopiero we wrześniu 1946 r., początkowo w stopniu szeregowca¹⁵⁷. Następnie, wraz z tą jednostką, udał się drogą morską do Wielkiej Brytanii. Jego demobilizacja z Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia nastąpiła w marcu 1948 r. 23 października 1959 r. Komisja Weryfikacyjna dla Spraw Krajowych w Londynie uznała mu stopień podporucznika piechoty. Podstawą prawną było „przedstawienie dowodów ukończenia Szkoły Podchorążych Piechoty w 1920 r., klasa nr 29, oraz pełnienie służby w Armii Krajowej na stanowiskach oficerskich [...] w Okręgu Wilno”¹⁵⁸. Dokument sygnowali płk dypl. Kazimierz Iranek-Osmecki i mjr Przemysław Kraczkiewicz.

Demel, potomek rodziny polsko-czeskiej, był żołnierz 2 Korpusu, malarz i witrażysta, który wówczas był nauczycielem w Hastings, tak opisał emigracyjne życie swojego starszego o 22 lata sąsiada: „W Londynie do 1952 r. Sergiusz Piasecki zmieniał adres sześć

¹⁵⁴ W Toruniu Sergiusz Piasecki leczył się u profesor medycyny z USB Janiny Hurynowicz, wcześniej pracującej w Wilnie, w Szpitalu Neurologicznym na Zwierzyńcu. Była to placówka, skąd wyjeżdżali do Warszawy kurierzy AK pod legendą chorych, kierowanych na specjalistyczne leczenie do Generalnej Guberni.

LCVA, 175/3IXD/1574, Akta postępowania habilitacyjnego dr Janiny Hurynowiczówny na Wydziale Lekarskim USB; LCVA, 175/3/IXD/1495, Akta postępowania doktorskiego mgr Janiny Hurynowiczówny na Wydziale Lekarskim USB; LCVA, 175/14/88, Akta osobowe docent USB Janiny Hurynowiczówny; *Pomoc lekarska. Dokładny spis lekarzy, dentystów, felczerów, akuserek miasta Wilna*, Wilno b.d.w., s. 9; *Informator lekarski Ziem Północno-Wschodnich za 1939 rok*, Wilno 1939, s. 11.

¹⁵⁵ BPL, 1283, z. 3, Odcinki zameldowania, wyniki badań lekarskich Jana Tomaszewicza, Władysława Tomaszewicza, Jadwigi Tomaszewicz z lat 1945–1946; BPL, 422, S. Piasecki, „Streszczenie ważniejszych danych z okresu polskiego z uwzględnieniem działalności antybolszewickiej”, mps, 23 I 1950 r.

¹⁵⁶ BPL, 1283/4, List Sergiusza Piaseckiego do prezesa Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, 12 VI 1950 r.; AIPN By, 070/2489, t. II, Protokół przesłuchania Jerzego Łozińskiego, 3 II 1949 r.; *List Michała Warakomskiego do Stanisława Kiałki*, 29 XII 1971 r. [w:] *Stanisław Kiałka. Legenda wileńskiej konspiracji...*, s. 638–639 (tamże stwierdzenie: „Piaseckiego sam wyprawiałem za granicę, choć byłem przeciwny wysyłaniu tego człowieka”); T. Balbus, *Olechnowicz Antoni...*; K.A. Tochman, *Samowolniczy oficer Zygmunt Augustowski. Z dziejów „Wachlarza”, Okręgu Wileńskiego AK i komunistycznej bezpieki*, Warszawa 2022; P. Niwiński, *Okręg Wileński AK w latach 1944–1948*, Warszawa 1999, *passim*. Zob. także: *idem, Działania komunistycznego aparatu represji wobec środowisk kombatan-tów wileńskiej AK 1945–1980*, Warszawa 2009.

¹⁵⁷ SPP, 349/59, Zaświadczenie szefa Administracji Personalnej Sztabu Głównego (Główna Komisja Weryfikacyjna AK) dotyczące Sergiusza Piaseckiego, 19 V 1948 r.

¹⁵⁸ *Ibidem*, Zaświadczenie weryfikacyjne Komisji ds. Krajowych Koła Byłych Żołnierzy AK dotyczące Sergiusza Piaseckiego, Londyn, 23 X 1959 r.; R. Demel, *Sergiusz Piasecki...*, s. 69.

razy, po czym przeniósł się do Hastings w hrabstwie Sussex. Mieszkał tam na starym mieście blisko morza przy Hill Street 11 o 100 metrów od mojego mieszkania i pracowni przy Croft Road. 16 maja 1952 r. odwiedził mnie pierwszy raz i zaprosił do swojego mieszkania na bardzo skromnym poddaszu. Sufit spływał po obu stronach aż do podłogi, a lekkie przepierzenie dzieliło »sypialnię« z żelaznym łóżkiem, małym stolikiem i rozkołysanym krzesłem od »umywalni« z małą półką, miednicą i wiadrem. Trójkątna ściana z okienkiem w kierunku morza była okryta nieszczelnymi deskami, oklejonymi papierem. Wytarte i postrzępione kawałki linoleum pokrywały szpary na podłodze i podnosiły się przy mocniejszym powiewie wiatru. Pracował dużo mimo kłopotów finansowych i kłótni z gospodynią Polką oraz jej przybranym synem i córką. Po dramatycznych przejściach przy naszej pomocy zajął się dziewczynką Basią Fairbairn. Szkoła klasztorna pomogła nam ją wykształcić i przygotować zawodowo do pracy. Trudności językowe utrudniały mu kontakty z agencjami i wydawcami, u których musiał się starać o odzyskanie własnych praw autorskich. Większość zrezygnowała z nowych wydań [...]. W Polsce pozostawił wierną mu, kulturalną kobietę Jadwigę Waszkiewicz z synem Władysławem. Aby nie wystawiać jej na niebezpieczeństwo, utrzymywał z nią kontakt pod przybranym nazwiskiem Perkowskiej. Kochał ją na pewno i chciał sprowadzić wraz z synem. Troska o starszą matkę utrudniała jej decyzję. Ze skromnych zarobków wysyłał im, co mógł. Pod okupacją [niemiecką w Wilnie] przybrali nazwisko Tomaszewicze. Jadwiga, koleżanka Miłosa z Uniwersytetu w Wilnie, pozostawała w kontakcie z laureatem Nagrody Nobla aż do śmierci¹⁵⁹.

Piasecki zarejestrował się jako bezrobotny, doraźnie pracował na pocztę przy dostarczaniu paczek świątecznych i – przede wszystkim – kontynuował działalność pisarską. Współpracował z „Dziennikiem Polskim i Dziennikiem Żołnierza” oraz tygodnikiem „Lwów i Wilno”¹⁶⁰. Unikał częstych kontaktów z polskimi środowiskami emigracyjnymi. „Nie idę na żadne zebrania – pisał – bo mnie nudzą, ponieważ nie umiem się skupić na temacie, lecz pochłaniają mnie obserwacje zebranych osób i sposób ich zachowania się. Na podstawie wielu doświadczeń straciłem zaufanie do ludzi... do ich wzajemnej życzliwości, szczerości. Nie lubię zaś sam tego udawać (bez koniecznej potrzeby) i dlatego unikam udziału we wszelkich imprezach – nawet pasywnego”¹⁶¹. Indywidualistą i konspiratorem, którym był w czasie służby wywiadowczej, pozostał do końca życia: „Muszę działać samotnie, aby zachować charakter. Zdobyłem dla polskiej sprawy wielu przyjaciół w wielu krajach i to jest moją satysfakcją”¹⁶². Umierającemu w nędzy w Paryżu prof. Ryszardowi Tarczyńskiemu przedstawił optymistyczną opinię na temat swojej emigracyjnej misji: „Ukazywanie Rosjan i »komunistów« rosyjskich wyprodukowanych w laboratoriach moskiewskich we właściwym świetle jest bardzo potrzebne i pożyteczne, bo doceniając niebezpieczeństwo bolszewickie, trzeba, aby ludzie na Zachodzie orien-

¹⁵⁹ R. Demel, „Z notatek o Sergiuszu Piaseckim”, mps, Padwa, luty 1993 r., s. 1 (w zbiorach Władysława Tomaszewicza).

¹⁶⁰ BPL, 1283, Kolekcja Sergiusza Piaseckiego (korespondencja); J. Jaruzelski, *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966. Wilno – Londyn – Warszawa*, Warszawa 1994, s. 248.

¹⁶¹ BPL, 1121, t. II, List Sergiusza Piaseckiego do Stefanii Zahorskiej, 7 II 1951 r.

¹⁶² BPL, 1283/4, List Sergiusza Piaseckiego do prezesa Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, 12 VI 1950 r.

towali się, z jaką nędzą moralną i nicością intelektualną mają do czynienia. Wówczas należycie ocenić to, co posiadają i będą mieli wolę bronięcia swych wartości kulturalnych, którym bolszewizm przynieść może tylko zagładę”¹⁶³. Mackiewicz trafnie zauważył, że egzystując w osamotnieniu i biedzie, Piasecki nieco naiwnie uwierzył w swoją misję pisarza antykomunisty.

Ale miewał także pesymistyczne refleksje. W liście do Jana Nowaka-Jeziorańskiego pisał: „Doprowadzono mnie do rozgoryczenia, utraty wiary w rozum, uczciwość i siłę moralną Zachodu, wtrącono w nędzę i zmuszono zamilknąć. Zrobiono to, czego nie mogli dokonać ani bolszewicy, ani bierutowcy”¹⁶⁴.

„UMIAR I SPOKÓJ W OCENIE SIEBIE I LUDZI”

Zakazane w PRL powieści z kluczem, dotyczące działalności likwidacyjnej AK w Wilnie (*Człowiek przemieniony w wilka, Dla honoru Organizacji*), po weryfikacji z innymi źródłami i badaniami topograficznymi, okazują się cennymi przekazami autobiograficznymi¹⁶⁵. Swoistym początkiem tych utworów miał być wileński romans *Adam i Ewa*. Autor zamierzał napisać trylogię kresową już na początku lat pięćdziesiątych XX w. Cały cykl miał nosić tytuł *Wieża Babel*, a poszczególne tomy, według zmieniających się planów autora: *Karnawał w dżungli, Siedem lat w dżungli, Tajemnica, Sztandar człowieka, Szanghaj 2, O czym oni milczą* oraz *Stonogi*. „Zamierzam ukazać – pisał Piasecki w sierpniu 1950 r. – ścieranie się interesów i ambicji politycznych Polaków, Rosjan, Białorusinów, Litwinów, Niemców. Powieść będzie antybolszewicka, lecz nie propagandowa [...]. Będzie odtwarzała życie w bujnych jego przejawach i grę namiętności”¹⁶⁶. Demel trafnie zauważył, że w niedokończonym cyklu wileńskim pisarz świadomie włączał własne wspomnienia do treści książek. Kilka miesięcy przed śmiercią, w liście do wydawcy swoich prac, Juliusza Sakowskiego, tak precyzował nachodzące go wątpliwości: „Zastanawiam się nad wydaniem po polsku *Wieży Babel*. Jest bardzo oryginalna, ciekawa i silna. Ale może rozpętać burzę. Chodzi o sprawy AK i działalność Podziemia na obszarze Wileńszczyzny, które ukazałem, zgodnie z prawdą, chociaż mnie ona b[ardzo] bolała”¹⁶⁷. Autor oddał w książce klimat podziemnego Wilna „tak, aby czytelnik odczuł to emocjonalnie”¹⁶⁸. Wcześniej podkreślał cel swojej pracy: „Chcę [w tym tomie] wyrazić

¹⁶³ BPL, 1283/5, List Sergiusza Piaseckiego do Ryszarda Tarczyńskiego, 19 VI 1953 r.

¹⁶⁴ *Ibidem*, List Sergiusza Piaseckiego do Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 21 X 1950 r.

¹⁶⁵ Powieści te ukończone zostały w czerwcu 1961 r. i wydane trzy lata później.

¹⁶⁶ BPL, 1283/4, List Sergiusza Piaseckiego do Zarządu Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, 14 VIII 1950 r.

¹⁶⁷ Cyt. za: K. Polechoński, *Żywot człowieka uzbrojonego...*, s. 77. Pierwsze wydania: S. Piasecki, *Człowiek przemieniony w wilka*, Londyn 1964; *idem, Dla honoru Organizacji*, Londyn 1964. W Polsce oba tomy zostały wydane przez podziemne Wydawnictwo „X” w 1988 r. Ostatnia, niedokończona część cyklu wileńskiego została opublikowana staraniem Krzysztofa Polechońskiego w tomie zbiorowym *Upadek wieży Babel*, Warszawa 2000. Tamże zob. rozdz. *Łom* (dotyczący Egzekutywy Kedywu). Fragmenty cyklu drukowały w 1963 r. londyńskie „Wiadomości”, nr. 18, 25, 28.

¹⁶⁸ Cyt. za: BPL, 422, List Sergiusza Piaseckiego do Paula Janson-Smitha, 27 XII 1962 r. Zob. także refleksje Józefa Mackiewicza na temat powieści Piaseckiego: J. Mackiewicz, *Wielkie tabu i drobne fałszerstwa...*, s. 174–175.

moją prawdę o tym, co właściwie widziałem, słyszałem i przeżyłem w owym okresie”¹⁶⁹. Z dzisiejszej perspektywy, po zweryfikowaniu powieści za pomocą dokumentów, relacji, wspomnień oraz rekonstrukcjach terenowych, trzeba przyznać, że zamiar ten się w zasadzie powiódł. Praca jest relacją uczestnika wydarzeń, ujętą w formie tomu beletrystycznego¹⁷⁰. Oprócz doświadczeń własnych autora, znamy inne podstawy źródłowe tomu *Dla honoru Organizacji*. Piasecki otrzymał od Mariana Kościałkowskiego wyciągi z dziennika „Fakira” (wydanego później w Polsce jako *Spowiedź Sergiusza*)¹⁷¹. Musiały być one pomocne przy opisach akcji egzekucyjnych, wewnętrznych relacji Sekcji Wywiadowczej i Sekcji Wykonawczej Egzekutywy Kedywu, czy też charakterystyk podkomendnych. Otrzymał także maszynopis wspomnień Olgierda Kościałkowskiego, zatytułowanych „Samotna mogiła”.

„JEST TO PIERWSZORZĘDNY MATERIAŁ HISTORYCZNY”

Wspomniane tutaj dwa tomy zaplanowanej serii wileńskiej niewątpliwie należą do kategorii literatury faktu. Są warte uwagi historyka ze względu na wiarygodne – z perspektywy uczestnika lub świadka wydarzeń – oddanie klimatu podziemia, stosunków wewnętrznych w konspiracji, życia codziennego i topografii miasta, a także przebiegu niektórych akcji. Zdzisław Siemaszko zauważył, że mimo powieściowej formy „jest to pierwszorzędny materiał historyczny”¹⁷². Marian Hemar podkreślał, na łamach londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”, że nade wszystko w *Dla honoru Organizacji* Wilno jest żywe, „pachnące rybą i grzybami, błyszczące zielenią i śniegiem”¹⁷³. Maria Zdanecka pisała z kolei o głębszych aspektach działalności sądów podziemnych i Egzekutywy Kedywu w Wilnie: „Relacje te”¹⁷⁴ oraz całą atmosferę wokół wydawania i wykonywania wyroków w Wilnie, komunistyczną infiltrację i prywatne rozrachunki, których ofiarą padł [między innymi] Andruszkiewicz, opisuje Sergiusz Piasecki w powieści *Dla honoru Organizacji*”¹⁷⁵. W dotychczasowych opracowaniach, ukazujących postać i twórczość pisarza, brak było wzmianki o korzystaniu przezeń z informacji zawartych w dzienniku wojennym Sergiusza Kościałkowskiego. Demel, nieznający zapisów dziennika, wzmiankował jedynie o pomocniczych notatkach twórcy powieści. W liście z przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych Piasecki pisał do ojca „Fakira”,

¹⁶⁹ S. Piasecki, *Autodenuncjacja...*, s. 119.

¹⁷⁰ S. Steckiewicz, *Jeszcze o Kedywie*, „Wileński Przekaz” 1993, nr 2, s. 13.

¹⁷¹ *Spowiedź Sergiusza...*

¹⁷² Z. Siemaszko, *Wileńska AK a Niemcy*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1994, z. 110, s. 208.

¹⁷³ M. Hemar, *Człowiek przemieniony w wilka*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1964, nr 81.

¹⁷⁴ Oskarżenia o rzekomą kolaborację Józefa Mackiewicza z Niemcami.

¹⁷⁵ M. Zdanecka, *Józef Mackiewicz i zwycięstwo prowokacji* [w:] *Józef Mackiewicz i krytycy. Antologia tekstów*, red. M. Zybura, Łomianki 2009, s. 375. Dotychczas: 1) brak jakichkolwiek dowodów wskazujących, iż Zygmunt Andruszkiewicz został aresztowany na podstawie donosu przesłanego do gestapo przez „wtyczki” sowieckie działające w komendzie okręgu AK w Wilnie; 2) archiwa służb niemieckich w Wilnie zostały w znacznej części zniszczone; 3) ocalałe z wojny dokumenty Abwehry i Gestapo w Wilnie nie zostały gruntownie przebadane przez polskich historyków.

Olgerda Kościalkowskiego, swego czasu działającego na Litwie agenta Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego: „Istotnie od paru lat pracuję nad powieścią z okresu okupacji Polski i wojny. Napisałem do syna Pańskiego M[ariana], że postać Serża [Sergiusza Kościalkowskiego] również się tam znajdzie. Ale jeszcze nie dobrnąłem do 1/3 powieści, ani do akcji, w której Serż weźmie udział. Oczywiście będzie to postać wystylizowana, zakonspirowana, lecz bliscy mogą rozpoznać w niej modela. Będzie to jedna z najpiękniejszych postaci w całej książce, zgodnie z moim odczuciem i prawdą [...]. Będę chciał utrwalić jego pamięć”¹⁷⁶. Książki Piaseckiego o Wilnie pozwalają poznać postaci związane z Egzekutywą i komendą okręgu AK, widziane oczami dowódcy i uczestnika akcji, a więc subiektywnego, lecz bystrego obserwatora ludzkich charakterów. Jego twórczość to również ciekawa analiza własnych doświadczeń oraz postaw i psychiki osób, znajdujących się w sytuacjach ekstremalnych – ludzkiej kondycji w czasie wojny i często trudnych wyborów. Pisarz nie zdążył dokończyć w planowanym tryptyku swojej przenikliwej wizji konspiracji wileńskiej.

Do tej opinii historyk może tylko dodać, że opublikowane części planowanego cyklu *Wieża Babel* więcej mówią o faktycznych mechanizmach funkcjonowania Egzekutywy Kedywu w Wilnie, atmosferze panującej tej komórce, wykonującej wyroki śmierci, przebiegu niektórych akcji niż lukrowane wspomnienia weteranów wileńskiej AK, pisane po latach z widoczną autocenzurą i naturalną tendencją do eksponowania własnych postaci¹⁷⁷. Piasecki znał realia działalności wielu konspiracji. Jakże trafnie pisał: „Przekonamy się po wojnie, jeśli dożyjemy, że w małej historii obecnych czasów będą pisać pompatycznie o solidarności podczas wojny i okupacji wszystkich warstw narodu polskiego. Historia jest po to, aby utrwalać bzdury i grzebać prawdę, żeby dogadzać dumie narodowej i perfumować gnój i rozkład. Czytałeś już w prasie podziemnej, słyszałeś przez radio o braterstwie i ofiarności. Ale gdzie one są? Owszem są, lecz jakże rzadko [...]. Przecież wiesz, że każdy okupant znalazł do pomocy i współpracy Polaków. I to jakich!... Wykalkulowali, że im się opłaci postawić na którąś kartę. Spytaj Tomasza: ile Polacy złożyli donosów na innych Polaków”¹⁷⁸. Wanda K. Roman zakwalifikowała tomy Piaseckiego, dotyczące wileńskiej konspiracji, do kategorii opracowań historycznych¹⁷⁹. Moim zdaniem mieszczą się one, ze względu na dominujące wątki autobiograficzne, raczej w dziale wspomnień z elementami literackimi/fikcyjnymi. Podobną recenzję, jeśli chodzi o przedstawianie krajobrazu i klimatu Wileńszczyzny, a także cenne charakterystyki niektórych mieszkańców Wilna, można wystawić znającemu różne kręgi w tym mieście Mackiewiczowi,

¹⁷⁶ Cyt. za: AET, KMK, List Sergiusza Piaseckiego do Olgerda Kościalkowskiego, 10 V 1959 r. Zob. także: T. Gajownik, *Tajny front niewypowiedzianej wojny. Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921–1939*, Warszawa 2010.

¹⁷⁷ Zob. także: *List Stanisława Kiałki do Juliana Kulikowskiego*, 17 VIII 1965 r. [w:] Stanisław Kiałka, *Legenda wileńskiej konspiracji...*, s. 613–614.

¹⁷⁸ S. Piasecki, *Człowiek przemieniony w wilka*, Łomianki b.d.w., s. 186. O działającej w Wilnie „dużej ilości konfidentów Polaków” wspominały raporty tamtejszej Ekspozytury z siatki Wywiadu Wschodniego Oddziału II KG AK. Zob. np. AIPN, 1558/681306/1005, Raport nr 3 z terenu WW 72 („53 KK” stan do połowy października 1943 r.).

¹⁷⁹ W.K. Roman, *Konspiracja polska na Litwie i Wileńszczyźnie. Wrzesień 1939 – czerwiec 1941. Lista aresztowanych*, Toruń 2001, s. 239.

człowiekowi obserwującemu otoczenie, wojny i ludzi okiem przyrodnika, którym był z wykształcenia i zamiłowania.

„DLA NIEGO JUŻ NIE BYŁO RATUNKU”

Tak Demel przedstawił ostatnie miesiące życia Piaseckiego: „Rok 1964 rozpoczyna się chorobami i niedolegliwościami [*sic!*], które odbierają mu ochotę do pracy. Decyduje się też do porządkowania materiałów i stara się o zapewnienie bezpieczeństwa dla swego warsztatu i dokumentów na przyszłość. Przechodząc mocny kryzys duchowy, bo w okresie wigilii 1963 r. doznaje przykrości ze strony Basi (przybranej dziewczynki), po której dużo się spodziewał, a która go całkowicie zawiodła w okresie choroby w zimie. Ja już byłem od roku w Italii i na odległość mogłem mało dla niego zdziałać. Ale po operacji i zabiegach w szpitalu udałem się do Anglii, aby go spotkać i pomóc jak mogłem. Niestety lekarze wyjaśnili mi, że dla niego już nie było ratunku. Pozwolili mu nawet znowu palić”¹⁸⁰. Zmarł w nocy 12 września 1964 r. w polskim szpitalu dla weteranów wojennych w Penley, w wyniku choroby płuc związanej z nałogowym paleniem tytoniu¹⁸¹. Niedługo przed śmiercią jego postać została utrwalona w dwóch krótkich ujęciach kolorowego filmu, nakręconego w tej placówce. W pierwszym, ubrany w garnitur, wychodzi z budynku szpitalnego, rozglądając się wokół i spoglądając na ludzi przebywających na zewnątrz. Na drugim został uchwycony w sali chorych. Są to jedyne znane dzisiaj kadry filmowe z pisarzem. Dotychczas nie udało się odnaleźć zapisów dźwiękowych jego głosu. Być może zachowały się gdzieś w polskich lub brytyjskich archiwach radiowych. W przeddzień swojej śmierci otrzymał wydany drukiem egzemplarz ostatniej, autobiograficznej książki *Dla honoru Organizacji*, opartej na faktach i własnych przeżyciach¹⁸². W poprzednim tomie, *Człowiek przemieniony w wilka*, poprzez wypowiedź jednego z bohaterów, poruszył konieczność dokumentowania działalności niepodległościowej: „Postanowiłem zbierać wszelkie materiały i dokumenty mające wartość dla przyszłych badaczy. Poza tym prowadzę »Dziennik«, który komentuje na gorąco ważniejsze sprawy. Bo cóż, grupa nasza może się przyda. I już się przydała wielu ludziom. Może odegra jakąś rolę w walce o wolność. Ale jej archiwum, jeśli ocaleje, może być ważniejsze niż wszystko, czego grupa dokona [...]. Chcę jednak, aby to wszystko, co zbiorę, nie zaginęło. Chcę, by wiedziało o tym tylko kilku pewnych ludzi [...]. Może nie wszyscy zginiemy. Ten, który ocaleje, powinien przekazać zebrane materiały do dyspozycji poważnej, niepodległej instytucji polskiej, badającej zagadnienia historyczne [...]. Chodzi o to, aby to wszystko zostało zachowane i udostępnione uczynom polskim”¹⁸³. W tomie *Dla honoru Organizacji* rów-

¹⁸⁰ List Ryszarda Demela do Władysława Tomaszewicza, 21 X 1991 r. (w zbiorach Władysława Tomaszewicza).

¹⁸¹ „Dramat życiowy Sergiusza Piaseckiego z powodu palenia był straszny. Takie też były Jego z tego powodu cierpienia fizyczne. Ta jedyna, wielka słabość zwała go stopniowo z nóg w wieku, kiedy twórczo był u swego szczytu”. List Ryszarda Demela do Władysława Tomaszewicza, 30 XII 1991 r. (w zbiorach Władysława Tomaszewicza).

¹⁸² R. Demel, *Sergiusz Piasecki*..., s. 91; R. Demel, „Z notatek o Sergiuszu Piaseckim”, mps, Padwa, luty 1993 r., s. 5 (w zbiorach Władysława Tomaszewicza).

¹⁸³ S. Piasecki, *Człowiek przemieniony w wilka*..., s. 164.

niez znajduje się wzmianka o konieczności prowadzeniu na bieżąco dokumentacji działalności podziemnej: „Jest rzecz ogromnej wagi [...]. Archiwum [...]. Jest tam prawda, której nie wolno zagubić w chaosie zdarzeń podłego życia”¹⁸⁴. Tytuł tego ostatniego tomu został zaczerpnięty z wypowiedzi szefa sztabu i wydziału organizacyjnego komendy okręgu AK w Wilnie ppłk. dypl. Kulikowskiego „Witolda”, nadzorującego komórkę wykonującą wyroki śmierci. Uzasadniał konieczność zintensyfikowania akcji egzekucyjnych¹⁸⁵. Powieści *Człowiek przemieniony w wilka* i *Dla honoru Organizacji*, stworzone przez autora ocalonego z sowieckiej pożogi, stały się pierwszymi depozytariuszami pamięci o tych, którzy w Wilnie eliminowali ze społeczeństwa polskiego zdrajców i współpracowników najeźdźców. Uczestnik opisywanych wydarzeń ukazał w tych tomach realia trudnych relacji wewnętrznych, przedstawiał bezsilność garstki ludzi, mających wykonywać wyroki śmierci na agentach i kolaborantach w obliczu potężnego przeciwnika, grożącego odwetem na ludności cywilnej. Przez większość żołnierzy wileńskiej AK, osiadłych w PRL, obraz ten został odrzucony, jako zbyt mało hagiograficzny i patetyczny.

Bohater niniejszego artykułu został pochowany 18 września 1964 r. na cmentarzu St. Halen's w Hastings, niedaleko kwatery wojskowej, w której spoczywają żołnierze różnych narodowości polegli w dwóch wojnach światowych. Nabożeństwo żałobne i egzekwie odprawił ks. Marian Majewski, pochodzący ze Starego Sącza, były więzień niemieckich obozów koncentracyjnych, który po zakończeniu wojny osiadł w Wielkiej Brytanii. Nekrolog prasowy został podpisany przez „Grono najbliższych przyjaciół”. Nagrobek z białego marmuru kararyjskiego, z wyrzeźbionymi gwiazdami Wielkiej Niedźwiedzicy, zaprojektował i sfinansował Demel, który zmarł tego samego dnia i miesiąca, co Piasecki, tyle że w 2023 r. Najbliższy przyjaciel pisarza tak przedstawiał losy spuścizny po nim w liście do Władysława Tomaszewicza z początku lat dziewięćdziesiątych XX w.: „Mam trochę pamiętek po [Pana] Ojcu: trzy fajki, okulary, papierosnicę i trochę drobiazgów z biurka. Likwidowaniem mieszkania zajęła się [była podopieczna] Barbara Fairbairn, z wyjątkiem biblioteki prywatnej, książek autorskich i materiałów literackich, z których co mi było potrzebne do prowadzenia spraw, zabrałem ze sobą do Italii. Resztę wg dokładnych instrukcji Ojca przekazałem za spisem Bibliotece Polskiej w Londynie. Tam też zdeponowałem wszystkie Jego dokumenty oryginalne, zatrzymując kserokopie oraz rękopisy (kserokopie)”¹⁸⁶. Ocalały też dwie maszyny do pisania marki Hermes i Olympia¹⁸⁷. We wrześniu 2024 r. Tomaszewicz odbył podróż do grobu ojca. W porozumieniu z rodziną wyraził wolę, aby szczątki pisarza, wraz z nagrobkiem, zostały przeniesione przez IPN, w możliwie najbliższym czasie, na Powązki Wojskowe w Warszawie¹⁸⁸. Tam będzie mógł spocząć wśród żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego.

W grudniu 1943 r. Piasecki został odznaczony Brązowym Krzyżem Zasługi z Mieczami za – jak to enigmatycznie określili jego przełożeni – „wyróżniającą się służbę żołnierza

¹⁸⁴ *Idem*, *Dla honoru Organizacji*..., s. 208.

¹⁸⁵ *Ibidem*, s. 19, 35, 50; SPP, 349/59, Pismo Sergiusza Piaseckiego do Komisji Weryfikacyjnej AK, 1 VI 1959 r.; AET, KMK, List Sergiusza Piaseckiego do Mariana Kościalkowskiego, 28 XII 1957 r.

¹⁸⁶ List Ryszarda Demela do Władysława Tomaszewicza, 30 XII 1991 r. (w zbiorach Władysława Tomaszewicza).

¹⁸⁷ Maszyny do pisania Sergiusza Piaseckiego znajdują się w posiadaniu jego wnuczki, Ewy Tomaszewicz.

¹⁸⁸ Relacja Władysława Tomaszewicza, 13 IX 2024 r., Hastings, zapis foniczny.

w szeregach konspiracji¹⁸⁹. W istocie chodziło o akcję uratowania przed gestapo w Wilnie materiałów katyńskich i raportu Mackiewicza¹⁹⁰. Państwa polskiego, o którego niepodległość walczył z bolszewicką Rosją i nazistowskimi Niemcami, nie stać do dzisiaj na to, aby przyznać Sergiuszowi Piaseckiemu pośmiertny awans na porucznika Wojska Polskiego.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zespół akt osobowych funkcjonariuszy PPR/PZPR.

Archiwum Emigracji w Toruniu

Kolekcja Mariana Kościalkowskiego.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy

Zespół Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu

Kolekcja Romana Koraba-Żebryka.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku

Zespół Wydziału Paszportów SB WUSW.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Archiwum Ambasadora RP w Turcji.

Zespół Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Zespół Więzienia na Świętym Krzyżu.

Biblioteka Polska w Londynie

Kolekcja Sergiusza Piaseckiego.

Kolekcja Stefanii Zahorskiej.

¹⁸⁹ BPL, 1283, z. 2–3, Odpis odznaczenia „Sueza” przez „Dziemido” Brązowym Krzyżem Zasługi z Mieczami, 30 XII 1943 r.

¹⁹⁰ T. Balbus, *Aresztowanie „Zygmunta” i akcja „katyńska” Sergiusza Piaseckiego w Wilnie*, „Biuletyn Informacyjny Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2017 (kwiecień), nr 4 (324), s. 34–49; *idem*, „Straszny jest pocałunek Judasza”. Życie i śmierć Zygmunta Andruszkiewicza (1906–1943) [w:] *Jedynie prawda jest ciekawa... Józef Mackiewicz i jego dziedzictwo. Studia i szkice*, red. M. Ptasieńska, Warszawa 2024.

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Zespół Ekspozytury nr VI Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego.

Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas

Zespół Komendantury Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa na Litwie.

Zespół Policji Państwowej Okręgu Wileńskiego Litwy Środkowej.

Zespół Uniwersytetu Stefana Batorego.

Zespół Sądu Okręgowego w Wilnie.

Zespół Wileńsko-Nowogródzkiej Izby Lekarskiej.

Zespół Wydziału Propagandy i Informacji Komendy Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej.

Lietuvos Ypatingasis Archyvas

Lietuvos TSR valstybes saugumo komitetas (KGB).

Studium Polski Podziemnej w Londynie

Zespół Komisji Weryfikacyjnej Armii Krajowej nr IV.

Zespół relacji.

Zespół teczek osobowych.

Zbiory prywatne

Ewy Tomaszewicz.

Władysława Tomaszewicza.

ŹRÓDŁA OPUBLIKOWANE I OPRACOWANIA

Andruszkiewicz S., *Andruszkiewicz Zygmunt (1906–1943)* [w:] *Słownik Polski Walczącej na Ziemiach Północno-Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej*, t. 3, Bydgoszcz 2004.

Bajków B., Maksimiuk D., *Nieznane dokumenty do biografii autora „Kochanka Wielkiej Niedźwiedzicy”, „Arcana”* 2019, nr 6.

Balbus T., *Aresztowanie „Zygmunta” i akcja „katyńska” Sergiusza Piaseckiego w Wilnie*, „Biuletyn Informacyjny Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2017, nr 4 (324).

Balbus T., *Brygada „Juranda”. Zarys historii 1. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej*, t. 1–2, Wrocław–Warszawa 2025.

Balbus T., „Cień generała Wilka”. *Zarys działalności w PRL oficera i historyka Okręgu Wileńskiego AK Stanisława Kiałki (1911–1980)* [w:] *Żołnierzowi Niepodległej. Księga dedykowana śp. gen. Mieczysławowi Huchli*, red. idem, Rzeszów 2012.

Balbus T., „Czy jesteś nikczemny, czy tylko mały i słaby?” *Życie i śmierć Teodora Bujnickiego (1907–1944)*, „Biuletyn Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2016 (grudzień), nr 12 (320).

Balbus T., „Fakir”. *Sergiusz Kościółkowski. Biografia egzekutora Kedywu, dowódcy szwadronu brygady „Juranda”, komendanta oddziału partyzanckiego Armii Krajowej (na tle historii Okręgu Wileńskiego)*, t. 1: *Życie i wojna na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2018; t. 2: *Wojna i śmierć na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2019; t. 3: *Śmierć i zagłada na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2020.

- Balbus T., „Jurandowcy”. Powstańcy wileńscy 1944. *Historia i życie codzienne 1. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej*, Wrocław 2008.
- Balbus T., „Kilku zdrajców polskich». *Komuniści w Wilnie i formy kolaboracji z bolszewikami w okresie okupacji* [w:] *Kontrwywiad Drugiej Rzeczypospolitej. Polskie służby specjalne wobec ruchu komunistycznego w latach 1918–1939*, t. 10, red. R. Majzner, Emów–Warszawa 2023.
- Balbus T., „Kochankowie Wielkiej Niedźwiedzicy” przed Sądem Doraźnym w Lidzie (wrzesień 1926 r.) [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, t. 4, red. T. Dubicki, Łomianki 2014.
- Balbus T., *Kontrwywiad Armii Krajowej i Abwehry na Wileńszczyźnie wobec bolszewików. Współpraca czy gry operacyjne?* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2015.
- Balbus T., *Kontrwywiad Polski Podziemnej wobec okupacji sowieckiej (1944–1948)* [w:] *Sekretna wojna. Z dziejów kontrwywiadu II RP*, red. Z. Nawrocki, Poznań 2014.
- Balbus T., *Likwidacja pod Ostrą Bramą. Życie i śmierć Danuty Wyleżyńskiej (1922–1943)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, t. 5, red. T. Dubicki, Łomianki 2015.
- Balbus T., *Likwidacja w kościele św. Katarzyny w Wilnie. Życie i śmierć Czesława Ancerewicza (1888–1943)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, t. 7, red. T. Dubicki, Łomianki 2016.
- Balbus T., Marczak M., *Siedem twarzy Sergiusza Piaseckiego. Katalog wystawy*, Wrocław 2024.
- Balbus T., Niwiński P., Stanisław Kiałka (1911–1980) [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 3, red. K. Krajewski, Kraków–Warszawa–Wrocław 2007.
- Balbus T., Olechnowicz Antoni [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, Wrocław 2006.
- Balbus T., „Straszny jest pocałunek Judasza”. *Życie i śmierć Zygmunta Andruszkiewicza (1906–1943)* [w:] *Jedynie prawda jest ciekawa... Józef Mackiewicz i jego dziedzictwo. Studia i szkice*, red. M. Ptasieńska, Warszawa 2024.
- Balbus T., *Temida podziemnego Wilna*, cz. 1, „Magazyn Kurier Wileński”, 27 kwietnia – 3 maja 2024, nr 16/47, cz. 2, „Kurier Wileński. Magazyn”, 4–10 maja 2024 r., nr 17/50.
- Balbus T., *Wydział Bezpieczeństwa (Społeczno-Polityczny) Urzędu Delegata Rządu (Urzędu Wojewódzkiego) w Wilnie w latach 1922–1939. Struktury, kadry, zadania* [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1919–1945 (1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2014.
- Balbus T., „Wypróbowany w najcięższych sytuacjach”. *Kapitan Jerzy Łoziński (1912–1949), oficer do zadań specjalnych kontrwywiadu wileńskiej Armii Krajowej, „Biuletyn Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej”* 2016, nr 9.
- Balbus T., „Za czyny bojowe z narażeniem życia”. *Kapitan Jerzy Łoziński (1912–1949) – oficer wileńskiej AK, „Zeszyty Historyczne WiN-u”* 2016 (grudzień), nr 44.
- Balbus T., *Życie kondotiera. Sergiusz Piasecki (1899–1964)*, Wrocław 2023.
- Bandzo J., *Wspomnienia partyzanta 3. i 5. Wileńskiej Brygady Armii Krajowej*, Lublin 2015.
- Bolecki W., *Nowoczesność i recepcja książek Józefa Mackiewicza* [w:] *Zmagania z historią. Życie i twórczość Józefa Mackiewicza i Barbary Toporskiej*, red. N. Kozłowska, M. Ptasieńska, Warszawa 2011.
- Borodziewicz W., *Szósta Wileńska Brygada AK*, Warszawa 2012.
- Boryczka A., *Zaskoczenie* [w:] *Drogi cichociemnych*, red. Z. Gawryś, Warszawa 2013.
- Bożerocki T., Wołk A., *Nowa Wilejka w świetle dokumentów wileńskich archiwów oraz we wspomnieniach*, Wilno 2020.

- Cywiński Cz., *Relacje z patroli* [w:] 1. Wileńska Brygada AK „Juranda”. Wspomnienia, wyd. L.J. Malinowski, Bydgoszcz 2002.
- Demel R., *Sergiusz Piasecki (1901–1964). Życie i twórczość*, wyd. 1, Warszawa 2001; wyd. 2, Łomianki 2012.
- Demel R., *Sergiusz Piasecki 1901–1964. Życie i twórczość. Wojna 1939. Okupacja i akcja w podziemiu w Okręgu Wileńskim*, „Pamiętnik Okręgu Wileńskiego AK” 2000, nr 12.
- Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, red. H. Dubowik, t. 2: *Literatura Ziemi Wileńskiej od XVI w. do 1945 r.*, Bydgoszcz 2004; t. 8: *Wojsko i żołnierze na Ziemi Wileńskiej od XV w. do 1945 r.*, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2010.
- Franaszek A., *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011.
- Gajownik T., *Tajny front niewypowiedzianej wojny. Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921–1939*, Warszawa 2010.
- Hemar M., *Człowiek przemieniony w wilka*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1964, nr 81.
- Informator lekarski Ziem Północno-Wschodnich za 1939 rok*, Wilno 1939.
- Jaruzelski J., *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966. Wilno – Londyn – Warszawa*, Warszawa 1994.
- Kiałka S., *Zestawienie wydanych dokumentów* [w:] Stanisław Kiałka. *Legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*, red. J. Malinowski, Bydgoszcz 2000.
- Krajewski K., *Na straconych posterunkach. Armia Krajowa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*, Kraków 2015.
- Krajewski K., *Nowogródzyczna naszych ojców. Województwo nowogródzkie II RP*, Warszawa 2018.
- Księga pamiątkowa 1830 – 29 XI – 1930. Szkice z dziejów szkół piechoty polskiej*, Ostrów-Komorowo 1930.
- Kuła B.G., *Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu w dniu 20 września 1925 roku*, Toruń 2013.
- List Jerzego Urbankiewicza do Stanisława Kiałki z 11 XII 1977 r.* [w:] Stanisław Kiałka. *Legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*, red. J. Malinowski, Bydgoszcz 2000.
- List J. Mackiewicza do Z.S. Siemaszko z 3 II 1981 r.* [w:] Z.S. Siemaszko, Józef Mackiewicz. *Listy, opracowania, wspomnienia*, Lublin 2009.
- List Michała Warakomskiego do Stanisława Kiałki, 29 XII 1971 r.* [w:] Stanisław Kiałka. *Legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*, red. J. Malinowski, Bydgoszcz 2000.
- List Stanisława Kiałki do Juliana Kulikowskiego, 17 VIII 1965 r.* [w:] Stanisław Kiałka. *Legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*, red. J. Malinowski, Bydgoszcz 2000.
- Łatyszonek O., *Białoruskie formacje woskowe 1917–1923*, Białystok 1995.
- Łukomski G., *Sergiusz Piasecki (1901–1964). Przestrzenie wolności antykomunisty ideowego*, Łomianki 2021.
- Mackiewicz J., *Nie trzeba głośno mówić*, Londyn 1993.
- Mackiewicz J., *Nudis Verbis*, Londyn 2003.
- Mackiewicz J., *Wielkie tabu i drobne fałszerstwa*, Londyn 2015.
- Maksimiuk D., *Nieznaną kartą z życiorysu Sergiusza Piaseckiego*, www.ipn.przystanekhistoria (dostęp 21 X 2024 r.).
- Malinowski L.J., *Strzępy wspomnień*, Bydgoszcz 2010.
- Malinowski L.J., *Szkice o kulturze wileńskiej*, Bydgoszcz 2012.

- Matysiak W., *Historia więzienia na Świętym Krzyżu 1886–1939*, Kielce 2006.
- Miłosz Cz., *Dykcjonarz wileńskich ulic [w:] Pamiętnik wileński*, red. H. Chocianowiczowa, K. Okulicz, F. Wysłouch, Londyn–Łomianki 2010.
- Morąg B., *Historia więzienia na Świętym Krzyżu*, Warszawa 1987.
- „...Nigdy nie byłem obywatelem”. *Listy Sergiusza Piaseckiego do Instytutu Badań Literackich PAN i Państwowego Instytutu Wydawniczego*, oprac. K. Polechoński, „Arcana” 2001, nr 1.
- Niwiński P., *Działania komunistycznego aparatu represji wobec środowisk kombatanów wileńskiej AK 1945–1980*, Warszawa 2009.
- Niwiński P., *Garnizon konspiracyjny miasta Wilna*, Toruń 2000.
- Niwiński P., *Legalizacja Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej*, Warszawa 2024.
- Niwiński P., *Okręg Wileński AK w latach 1944–1948*, Warszawa 1999.
- Nosal Z., *Piecko na świętej górze*, Kielce 1989.
- Nosal Z., *Święty Krzyż*, Łódź 1970.
- Nurowska M., *Sergiusz, Czesław, Jadwiga*, Warszawa 2013.
- Oleszkowicz R., *Kontrwywiad kresowy. Działalność polskiego kontrwywiadu wojskowego na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX w Brześciu nad Bugiem w okresie międzywojennym*, Warszawa 2020.
- Oleszkowicz R., *Strukturalno-organizacyjne i operacyjne aspekty działalności Ekspozytury Wywiadu nr 6 w Brześciu nad Bugiem (1921–1926). Zarys problematyki [w:] Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, t. 4, red. T. Dubicki, Łomianki 2014.
- Pawlikowski M.K., *Brudne niebo*, Wilno 2010.
- Pawlikowski M.K., *Dzieciństwo i młodość Tadeusza Irteńskiego*, Wilno 2011.
- Pawlikowski M.K., *Wojna i sezon*, Wilno 2008.
- Peplowski A., *Wywiad polski na ZSRR 1921–1931*, Warszawa 1996.
- Piasecki S., *Adam i Ewa*, Łomianki 2009.
- Piasecki S., *Autodenuncjacja. Teksty autobiograficzne, wywiady, wspomnienia, publicystyka*, wybór, oprac. i przedmowa K. Polechoński, Warszawa 2002.
- Piasecki S., *Człowiek przemieniony w wilka*, Londyn 1964.
- Piasecki S., *Dla honoru Organizacji*, Londyn 1964.
- Piasecki S., *Dla honoru organizacji*, Warszawa 2000.
- Piasecki S., *Jablusko*, Łomianki 2009.
- Piasecki S., *Upadek wieży Babel*, Warszawa 2000.
- Piasecki S., *Żywot człowieka rozbrogonego*, Łomianki 2009.
- Polechoński K., *Miejsce Sergiusza Piaseckiego w literaturze polskiej XX wieku [w:] W krainie Wielkiej Niedźwiedzicy. Śladami Sergiusza Piaseckiego*, red. Z.J. Winnicki, Wrocław 2001.
- Polechoński K., *Problem autobiografizmu w powieściach Sergiusza Piaseckiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” („Prace Literackie”, t. 37), Wrocław 2000.
- Polechoński K., *Upadek wieży Babel*, Warszawa 2000.
- Polechoński K., *Żywot człowieka uzbrojonego. Biografia, twórczość i legenda literacka Sergiusza Piaseckiego*, Warszawa–Wrocław 2000.
- Pomoc lekarska. Dokładny spis lekarzy, dentyków, felczerów, akuserek miasta Wilna*, Wilno b.d.w.
- Pragier A., *Kilka wspomnień o S. Piaseckim*, „Wiadomości” 1970, nr 1265.

- Rokicki P., *Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na Wileńszczyźnie* [w:] *Organy bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego*, red. W. Grabowski, Warszawa 2005.
- Roman W.K., *Konspiracja polska na Litwie i Wileńszczyźnie. Wrzesień 1939 – czerwiec 1941. Lista aresztowanych*, Toruń 2001.
- Siemaszko Z., *Wileńska AK a Niemcy*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1994, z. 110.
- Spowiedź Sergiusza*, oprac. A. Kościalkowski, wyd. 1, [Zabrze] 2011; wyd. 2, [Toruń] 2011.
- Sprawa Sergiusza Piaseckiego w Komendzie Policji Państwowej powiatu lidzkiego*, oprac. E. Skrobodski, „Magazyn Polski” 2004 (Grodno), nr 3 (32).
- Steckiewicz S., *Jeszcze o Kedywie*, „Wileński Przekaz” 1993, nr 2.
- Steckiewicz S., *Kedyw Komendy Okręgu Wileńskiego AK*, „Wileński Przekaz” 1992, nr 7/19.
- Surwiło J., *Rachunki nie zamknięte*, Wilno 1992.
- Szuba-Boroń A., *Obraz przestępcy w prozie Sergiusza Piaseckiego na tle poglądów kryminologicznych epoki*, Kraków 2021.
- Śleszyński W., *Działalność wywiadowcza Sergiusza Piaseckiego w Ekspozyturze Oddziału II Sztabu Generalnego nr 6 w Brześciu nad Bugiem w latach 1922–1923*, „Dzieje Najnowsze” 2014, t. 46, nr 1.
- Śleszyński W., *Ostatni etap działalności wywiadowczej Sergiusza Piaseckiego. Materiały z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego w Moskwie*, „Studia Podlaskie” 2013, t. 21.
- Tochman K.A., *Adam Boryczka. Z dziejów WiN-u*, t. 1–2, Zwierzyniec–Rzeszów 1999–2001.
- Tochman K.A., *Samozwańczy oficer Zygmunt Augustowski. Z dziejów „Wachlarza”, Okręgu Wileńskiego AK i komunistycznej bezpieki*, Warszawa 2022.
- Tochman K.A., *Skok po niepodległość. Pułkownik Adam Boryczka (1913–1988)*, Rzeszów 2016.
- Tochman K.A., *Słownik biograficzny cichociemnych*, t. 4, Zwierzyniec 2011.
- Tomaszewicz E., *Gwiazdy Wielkiej Niedźwiedzicy. Kobiety w życiu i twórczości Sergiusza Piaseckiego*, Warszawa 2003.
- Tomaszewski L., *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa 2010.
- Urbankiewicz J., *Kedyw–Egzekutywa*, „Zeszyty Historyczne »Wiana«” 1991, z. 1.
- Wańkowicz M., *Wielka Niedźwiedzica świeci w okna więzienia*, „Wiadomości Literackie. Tygodnik” 1937, nr 23 (709).
- Warakomski R., *Komórka legalizacyjna Sztabu Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej w latach 1939–1947*, Bydgoszcz 1997.
- Warakomski R., *Wileńskie dramaty w czasie wojny i w PRL. Komórka legalizacyjna Sztabu Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej w latach 1939–1947*, Krzeszowice 2013.
- Wołkonowski J., *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej–Armii Krajowej w latach 1939–1945*, Warszawa 1996.
- Wołkonowski J., *Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na Wileńszczyźnie w latach II wojny światowej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2007, t. 5.
- Woźniak A., *Sergiusz Piasecki w III Rzeczypospolitej*, Wrocław 2007.
- Zdanecka M., *Józef Mackiewicz i zwycięstwo prowokacji* [w:] *Józef Mackiewicz i krytycy. Antologia tekstów*, red. M. Zybura, Łomianki 2009.
- Żuk-Kunaszewska M., *Fragmenty wspomnień* [w:] *Łączniczki Okręgu Wileńsko–Nowogrodzkiego Armii Krajowej. Wspomnienia, informacje biograficzne, wybór i oprac. L.J. Malinowski*, Bydgoszcz 2002.

Sergiusz Piasecki (1899–1964). Szkic do biografii

Artykuł prezentuje życie, działalność oraz różne twarze Sergiusza Piaseckiego (1899–1964). Był on żołnierzem, policjantem, agentem wywiadu, przemytnikiem, kokainistą, fałszerzem, złodziejem, więźniem, pisarzem, modelem, egzekutorem Armii Krajowej, oficerem, ojcem, emigrantem, robotnikiem. Autor wykorzystał dokumenty zgromadzone w archiwach litewskich, brytyjskich i polskich.

SŁOWA KLUCZOWE

Litwa, Wilno, wojna polsko-bolszewicka, Armia Krajowa, wywiad i kontrwywiad, emigranci, pisarze

Sergiusz Piasecki (1899–1964). Sketch for a Biography

The article presents the life, work and different faces of Sergiusz Piasecki (1899–1964). He was a soldier, policeman, intelligence agent, smuggler, cocaine addict, forger, thief, prisoner, writer, model, Home Army executioner, officer, father, emigrant, and worker. The author researched records kept in Lithuanian, British and Polish archives.

KEYWORDS

Lithuania, Vilnius, Polish-Bolshevik War, Home Army, intelligence and counterintelligence, emigrants, writers

TOMASZ BALBUS – doktor habilitowany, historyk dziejów najnowszych, zajmuje się bezpieczeństwem narodowym, działaniami nieregularnymi, historią wojskowości w Europie Środkowo-Wschodniej, Polskim Państwem Podziemnym. Członek redakcji naukowych „Rocznika Bezpieczeństwa Międzynarodowego” i „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”, słownika biograficznego *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956*. Autor kilkunastu monografii, biografii i edycji źródłowych, m.in.: *Brygada „Juranda”, Wrocław–Warszawa 2025; Podpułkownik Ludwik Marszałek „Zbroja”, Warszawa 2022; „Fakir” Sergiusz Kościółkowski. Biografia egzekutora Kierownictwa Dywersji, dowódcy szwadronu brygady „Juranda”, komendanta oddziału partyzanckiego Armii Krajowej (na tle historii Okręgu Wileńskiego), t. 1: *Życie i wojna na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2019; t. 2: *Wojna i śmierć na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2020; t. 3: *Śmierć i zagłada na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2021; *Szczerbcowa Brygada*, Warszawa 2020; „Korab”. *Wilniuk klasyczny. Doktor Roman Korab-Żebryk (1915–2004). Biografia wilnianina, oficera AK, więźnia NKWD, oficera Polski Podziemnej*, Wrocław 2012.*

TOMASZ BALBUS – habilitated doctor, historian of modern history, deals with national security, irregular warfare, military history in Central and Eastern Europe, Polish Underground State. Member of the scientific editorial boards of „Przegląd Bezpieczeństwa Międzynarodowego” [International Security Yearbook], and „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” [Review of the Archives of the Institute of National Remembrance], biographical dictionary *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956* [Conspiracy and Social Resistance in Poland 1944–1956], author of several monographs, biographies, source editions, among others: *Brygada „Juranda”* [„Jurand” Brigade] (2025); *Podpułkownik Ludwik Marszałek „Zbroja”* [Lieutenant Colonel Ludwik Marszałek „Zbroja”] (2022); „Fakir”. *Sergiusz Kościółkowski. Biografia egzekutora Kierownictwa Dywersji, dowódcy szwadronu brygady „Juranda”, komendanta oddziału partyzanckiego Armii Krajowej (na tle historii Okręgu Wileńskiego)* [„Fakir”. Sergiusz Kościółkowski. Biography of the executor of the Diversion Directorate, squadron commander of the „Jurand” Brigade, commander of the partisan unit of the Home Army (against the background of the history of the Vilnius District)], vol. 1: *Życie i wojna na Wileńszczyźnie* [Life and War in the Vilnius Region] (2019); vol. 2: *Wojna i śmierć na Wileńszczyźnie* [War and Death in the Vilnius Region] (2020); vol. 3: *Śmierć i zagłada na Wileńszczyźnie* [Death and Extermination in the Vilnius Region] (2021); *Szczerbcowa Brygada* [Szczerbiec Brigade] (2020); „Korab”. *Wilniuk klasyczny. Doktor Roman Korab-Żebryk (1915–2004). Biografia wilnianina, oficera AK, więźnia NKWD, oficera Polski Podziemnej* [„Korab”. Classical Vilnius Inhabitant. Doctor Roman Korab-Żebryk (1915–2004). Biography of a Vilnius resident, Home Army officer, NKVD prisoner, officer of the Polish Underground State] (2012).